คำปรารภ

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนใช้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ทั่วถึงพระธรรมวินัยและปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ พระไตรปิฎกจึงเรียกว่า พระปริยัติสัทธรรม เพราะเป็นปทัฏฐานให้เกิดมีพระปฏิบัติสัทธรรมคือ ศีล สมาธิ ปัญญา และพระปฏิเวธสัทธรรม คือ มรรค ผล นิพพานเป็นที่สุด

พระสงค์สาวกได้เห็นความสำคัญของพระไตรปิฎกที่จะต้องมีไว้เพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนา ดังเช่นพระสารีบุตรพระอัครสาวกเบื้องขวาได้ปรารภที่จะทำสังคายนา พระธรรมวินัยดังปรากฏในสังคีติสูตร ทั้งได้ปรารภแนวทางในการทำสังคายนาไว้ก่อนแล้วแต่ยังไม่เสร็จก็นิพพานเสียก่อน จำเนียรกาลต่อมาหลังจากพุทธปรินิพพาน พระมหาสาวกทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกด้วยการรวบรวมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจัดเป็นพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระสงฆ์สาวกต่อ ๆ มาก็ทรงจำเป็นแบบจากปากต่อปากเรียกว่า มุขปาฐะ ต่อมาได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย คือ พระไตรปิฎก โดยการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อสังคายนาครั้งที่ ๕ ประมาณพุทธศักราช ๔๓๓ ที่ประเทศศรีลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย

พระไตรปิฎกนั้นเป็นภาษามคธซึ่งสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ และอักขรวิธีของภาษามคธที่จะเป็นแนวทางให้เข้าใจอรรถ คือ ความหมายของภาษามคธได้เป็นอย่างดี ผู้ที่จะเรียนรู้พระไตรปิฎกได้นั้นต้องเรียนรู้อักขรวิธีของภาษามคธ วิธีการศึกษาพระไตรปิฎกก็ด้วยการทรงจำไว้ โดยนักศึกษาต้องทำความเข้าใจความหมายของภาษามคธให้ถูกต้องเสียก่อน และการที่จะเรียนรู้พระไตรปิฎกให้แตกฉาน และเชี่ยวชาญได้นั้นจะต้องเรียนรู้อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายความของพระไตรปิฎก นั้น ๆ โดยถือเป็นเนตติแบบอย่างสืบต่อกันมาจนกระทั่งมีการทดสอบความรู้ของพระภิกษุสามเณรผู้ศึกษาพระไตรปิฎก เพื่อยกย่องพระภิกษุสามเณรผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกนั้น เรื่องดังกล่าวนี้ถือเป็นภารธุระสำคัญทางพระพุทธศาสนาและทางราชอาณาจักร โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเป็นพุทธมามกะ และได้ถวายความอุปถัมภ์แก่พระภิกษุสามเณรให้มีการศึกษาเล่าเรียนรวมทั้งการสอบความรู้ในพระไตรปิฎกนั้น ซึ่งเรียกว่า สอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง แผนกบาลี จนกระทั่งยึดถือเป็นธรรมเนียมในประเทศไทยสืบต่อมาจากทุกวันนี้

ในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในพระไตรปิฎกดังกล่าวนี้ ได้มีการแปลพระ ไตรปิฎกซึ่งเป็นภาษามคธมาเป็นภาษาไทยตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดให้มีการแปลพระไตรปิฎกและอาราธนาพระมหาเถรานุเถระเข้าไปถวายพระธรรมเทศนา ในพระบรมมหาราชวัง โดยเรียบเรียงพระธรรมเทศนานี้ให้เป็นการแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา แลลแปลร้อย คือการยกพระบาลีขึ้นมาตั้งเป็นนิกเขปบทแล้ว นำเอาอรรถกถามาขยายเพื่อให้ได้ใจความสละสลวย โดยผ่านการตรวจของคณะกรรมการซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน เพื่อให้พระธรรมเทศนาที่ถวายเป็นที่ถูกต้อง

แต่การแปลคงมีเฉพาะพระสุตตันตปิฎกเป็นพื้น ส่วนการแปลพระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมีน้อย ทั้งวัตถุประสงค์และสำนวนโวหารในการแปลก็แตกต่างผิดเพี้ยนกันมาก ไม่สามารถคุมความให้ติดต่อครบถ้วนได้ตลอดสายทั้ง ๓ ปิฎก

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๓ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทว-มหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภความสำคัญของการแปลพระไตรปิฎกในที่ประชุมพระเถรานุเถระว่า ควรดำเนินการให้มีการแปลพระไตรปิฎกให้ครบทั้ง ๓ ปิฎกอย่างสมบูรณ์ เพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติแห่งพระมหากษัตริย์ และเป็นที่เชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย ให้ปรากฏไพศาลไปตลอดถึงนานาประเทศ และโปรดให้ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช ขอความอุปถัมภ์จากรัฐบาลซึ่งมี ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เพื่อดำเนินการแปลและ จัดพิมพ์พระไตรปิฎก โดยตั้งคณะกรรมการ คณะกรรมาธิการ แปลพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก งานแปลได้ทำสืบต่อกันมาโดยอยู่ในพระ บรมราชูปถัมภ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘

การแปลและจัดพิมพ์พระตรปิฎกในครั้งแรกนั้นได้ถือเอาพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับสยามรัฐมาเป็นต้นฉบับ แบ่งการแปลออกเป็น ๒ สำนวน คือแปลโดยอรรถตามความในพระบาลีพิมพ์เป็นเล่ม เรียกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย จำนวน ๒,๕๐๐ ชุด ชุดละ ๘๐ เล่ม เพื่อให้เท่ากับพระชนมายุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สำนวนหนึ่ง อีกสำนวนหนึ่งแปลเป็นสำนวนเทศนาพิมพ์ลงในใบลานเรียกว่า พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง แบ่งเป็น ๑,๒๕๐ กัณฑ์ เพื่อให้เท่ากับจำนวนพระสงฆ์สาวกที่มาประชุมฟังพระโอวาทปาติโมกข์จากพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก ในจำนวนนั้นแบ่งเป็นพระวินัยปิฎก ๑๘๒ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ๑,๐๕๔ กัณฑ์ และพระอภิธรรมปิฎก ๑๔ กัณฑ์ จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่พระพุทธศาสนาได้ยั่งยืนมาถึง ๒๕ พุทธศตวรรษ

ในพุทธศักราช ๒๕๑๔ ได้มีกรพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับนี้เป็นครั้งที่ ๒ เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ ๙ ได้เสวยราชสมบัติมาบรรจบครบ ๒๕ ปี เรียกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง โดยพิมพ์ ๒,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม เท่ากับจำนวนพระไตรปิฎกภาษามคธ ฉบับสยามรัฐ ในพุทธศักราช ๒๕๒๑ ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้อีกเป็นครั้ง ที่ ๓ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด ตามความประสงค์ของคณะสงฆ์และประชาชนที่ต้องการ จะสร้าง และในพุทธศักราช ๒๕๒๕ ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้อีกเป็นครั้งที่ ๔ จำนวน ๓,๐๐๐ ชุด เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี

ในพุทธศักราช ๒๕๒๗ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นพุทธมามกะผู้มีคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ จะมีพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๐ จึงทรงแจ้งเรื่องนี้ให้มหาเถรสมาคม

ทราบ และขอความอุปถัมภ์จากรัฐบาลซึ่งมี ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อ ถวายการสังคายนาตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจัดพระราชพิธีสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น ณ วัด พระศรีรัตนศาสดาราม ได้ตั้งคณะกรรมการปาลิวิโสธกะและกรรมาธิการพระไตรปิฎก ให้ทำการตรวจชำระพระไตรปิฎกที่เป็นภาษามคธฉบับสยามรัฐที่ยังมีตกหล่น คลาดเคลื่อนให้สมบูรณ์บริบูรณ์ และให้ตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับนี้ ณ ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ซึ่งถือว่าเป็นงานระดับชาติและพระศาสนา ได้มีการพิพม์พระไตรปิฎกภาษามคธ ฉบังสังคีติเตปิฎก ๑,๐๐๐ ชุด พระไตรปิฎกแปลฉบับสังคายนา ๓,๐๐๐ ชุด ให้ทันพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นสถาบันการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ ปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาไว้ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๔๓๒ โดยพระราชทานนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย เพื่อให้เป็นที่ ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และโปรดพระราชทานเปลี่ยนนามใหม่เป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๙ เพื่อให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติสืบไป ต่อมา สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และสภานายกมหาจุฬา- ลงกรณราชวิทยาลัย ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพิมลธรรม ได้ปรารภที่จะสนอง พระราชประสงค์ของพระองค์ผู้ทรงสถาปนาและสารัตถะสำคัญอันเป็นหิตานุหิตประโยชน์ ที่จะพึงมีแก่พระพุทธศาสนา และเป็นอนุสรณ์ที่พระพุทธศาสนาได้ดำรงยั่งยืนมาถึง ๒๕๐๐ ปี จึงได้มีการตรวจชำระสอบทานและจัดพิมพ์ระไตรปิฎกภาษามคธ ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏก ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยให้ยกสูตร ตั้งข้อ ย่อหน้า ให้ชัดเจน สูตร และหัวข้อธรรมที่ยกขึ้นนั้น ที่ไม่มีในพระไตรปิฎกมาแต่ดั้งเดิมก็ไม่ประกอบวิภัตติ เป็นแบบอวิภัตติกนิเทศ วัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้เป็นคัมภีร์สำหรับศึกษาเล่าเรียนของนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสืบไป

ความเรื่องนี้ได้ทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรม- ราชชนนี แต่ละพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ สร้างพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับมหาจุฬาเตปิฎก พระองค์ละ ๗๐,๐๐๐ บาท รวมเป็น ๒๑๐,๐๐๐ บาท เป็นทุนเร่มแรกในการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้ ต่อมาได้มี ผู้เจริญศรัทธาตามเบื้องพระยุคลบาท โดยเสด็จพระราชกุศลพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ นี้จนครบ ๔๕ ?เล่มบริบูรณ์ และต่อมา นายพร รัตนสุวรรณ ผู้อำนวยการศูนย์ พัฒนาศาสนามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยความเห็นชอบของสภามหาวิทยาลัย ได้ประชุมศาสนบัณฑิตตรวจชำระและจัดพิมพ์อรรถกถาและฎีกาภาษามคธ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบบริบูรณ์แล้ว และ มหาจุฬาลกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มีมหกรรมสมโภชพระ ไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๕

บัดนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ปรารภที่จะให้มีการแปลพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ให้เป็นภาษาไทยขึ้น โดย มีวัตถุประสงค์การแปลเป็น

ภาษาไทยให้อ่านง่าย เพื่อให้พระภิกษุสามเณร พุทธ-ศาสนิกชน และผู้สนใจทั่วไปเข้าใจเนื้อความในพระไตรปิฎก และเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ที่นิสิตของมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จะได้ถือเอาเป็นแนวในการทำความเข้าใจพระไตรปิฎกภาษามคธให้แจ้งชัดยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งคณะกรรมการอำนวยการ คณะ กรรมการแปล คณะกรรมการตรวจสำนวน คณะกรรมการที่ปรึกษา คณะ บรรณาธิการ และคณะบรรณกร ประกอบด้วยพระเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตผู้ ทรงคุณวุฒิมาดำเนินการแปล ทั้งนี้ได้ถวายไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยกราบทูล เชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธาน อุปถัมภ์

อนึ่ง ในการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีวัตถุประสงค์โดยเฉพาะเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญ พระชนมายุ ๖๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๕ และรัฐบาลซึ่งมี ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้เห็นความสำคัญในเรื่องนี้ จึงได้ถวายความ อุปถัมภ์โดยจัดสรรงบประมาณแผ่นดินให้ได้ดำเนินการแปลและจัดพิมพ์พระ ไตรปิฎกมาโดยตลอด นับเป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ที่พระ ไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สำเร็จลงด้วยดี

ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย อานุภาพแห่งกุศลเจตนาในการแปลและ จัดพิมพ์พระไตรปิฎก จงเป็นพลวปัจจัยดลบันดาลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระราชโอรส พระราชธิดา พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน ขอให้รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จงประสบความสำเร็จในการบริหารราชการแผ่นดิน ขอสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าจงมีความสุข นิราศทุกข์ นิราศโศก ปราศจากสรรพภัยพิบัติใด ๆ จงมีความเกษมสำราญในกาลทุกเมื่อชั่วนิจนิรันดร์ เทอญ.

จิรं ติฏ?ตุ โลกสิมึ สมฺมาสมฺพุทธสาสนำ.
ขอพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลกสิ้นกาลนาน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
บทนำ

พระวินัยปิฎก มหาวรรค มี ๒ ภาค แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๐ ขันธกะ คือ๑. มหาวรรค ภาค ๑ มี ๔ ขันธกะ จัดเป็นพระวินัยปิฎก เล่ม ๔ และ ๒. มหาวรรค ภาค ๒ มี ๖ ขันธกะ จัดเป็นพระวินัยปิฎก เล่ม ๕

มหาวรรคทั้ง ๒ ภาค มีเนื้อหาว่าด้วยระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณีสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า อภิสมาจาริกสิกขา? ไม่ได้เป็นสิกขาบทบัญญัติ ไม่ได้มาในพระปาติโมกข์ สงฆ์ไม่ต้องยกขึ้นแสดงทุกครึ่งเดือน

มหาวรรค แปลว่า หมวดใหญ่ เนื้อหาในคัมภีร์มหาวรรค ภาค ๑ นี้ เนื่องจาก ไม่ได้เป็นสิกขาบทบัญญัติ ในกรณีที่เป็นข้อห้าม ถ้าภิกษุล่วงละเมิดไม่ปฏิบัติตาม บางกรณีทรงปรับเพียงอาบัติทุกกฏ บางกรณีปรับสูงขึ้นไปถึงอาบัติถุลลัจจัย เช่น

ภิกษุทั้งหลาย โจรที่มีชื่อโด่งดัง ไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้อง อาบัติทุกกฏ? (ดูในเล่มนี้ ๙๑/๑๔๗)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในตุ่ม รูปใดเข้าจำ ต้องอาบัติทุกกฏ? (ดูในเล่มนี้ ๒๐๔/๓๒๒)

พวกภิกษุอาคันตุกะได้เห็นอาการของภิกษุที่อยู่ในอาวาส ลักษณะของภิกษุ ที่อยู่ในอาวาส เครื่องหมายของภิกษุที่อยู่ในอาวาส สิ่งส่อแสดงภิกษุที่อยู่ในอาวาส ของพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาส เตียง ตั่ง ฟูก หมอน น้ำฉัน น้ำใช้ จัดไว้ดี บริเวณ กวาดสะอาด ครั้นแล้ว ไม่แน่ใจว่า มีพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสอยู่หรือไม่มีหนอ? ... ภิกษุเหล่านั้น ไม่แน่ใจจึงค้นหาจนพบ มุ่งความแตกร้าวว่า ขอภิกษุเหล่านั้น จงเสื่อมสูญ จงพินาศ ภิกษุเหล่านั้นจะมีประโยชน์อะไร? ปวารณา ต้องอาบัติถุลลัจจัย? (ดูในเล่มนี้ ๒๒๙/๓๖๖-๓๖๗)

การวางระเบียบและข้อกำหนด ในบางกรณี พระผู้มีพระภาคทรงห้ามทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ก่อนแล้ว ทรงอนุญาตให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ เช่น

ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน รูปใดยกขึ้นแสดง ต้อง อาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถ? (ดูในเล่มนี้ ๑๓๖/๒๑๒)

เนื้อหาโดยย่อแห่งมหาวรรค ภาค ๑

๑. มหาขันธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสำคัญ มี ๖๗ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเหตุการณ์ในสมัยที่ตรัสรู้ใหม่ ๆ คือทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์ ณ ควงต้นอชปาล- นิโครธ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่น ๆ เช่น ทรงแสดงปฐมเทศนาธัมม-จักกัปปวัตตนสูตรและอนัตตลักขณสูตรโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ทรงแสดงอนุปุพพิกถา และสามุกกังสิกธรรมเทศนาคืออริยสัจ ๔ โปรดยสะพร้อมด้วยมารดาบิดา ภรรยา และมิตรสหาย เรื่องข้อกำหนดในการอุปสมบท และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องการลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุเพราะไม่เห็นอาบัติ เพราะไม่ทำคืนอาบัติ และเพราะไม่สละ ทิฏฐิบาป

๒. อุโปสถขันธกะ ตอนว่าด้วยอุโบสถ มี ๓๙ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องที่พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ นิยมประชุมกล่าวธรรมในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ มีคนเลื่อมใสนิยมไปฟังธรรมกันมากเป็นเหตุให้พระเจ้าพิมพิสารทูลขอ

อนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันอย่างนั้นบ้าง พระผู้ มีพระภาคก็ทรงอนุญาตตามที่ทูลขอ และเป็นหลักปฏิบัติให้ภิกษุสงฆ์ยาพระปาฏิโมกข์ ขึ้นแสดงในทุกครึ่งเดือนสืบมา นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่น ๆ เช่น การที่ทรงอนุญาต ให้ภิกษุสงฆ์ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถ การอนุญาตให้สงฆ์สมมติสมานสังวาสสีมา การสมมติโรงอุโบสถให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร ปาติโมกขุทเทส ๕ ประการ บุพพกรณ์และบุพพกิจแห่งอุโบสถ และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องที่ภิกษุสงฆ์ ไม่พึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงในบริษัทที่มีภิกษุณีและอนุปสัมบันอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย

๓. วัสสูปนายิกขันธกะ ตอนว่าด้วยวันเข้าพรรษา มี ๑๓ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยการที่ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา ประเภทแห่งวันเข้า จำพรรษา ว่าด้วยข้ออนุญาตเนื่องด้วยสัตตาหกรณียะในกรณีต่าง ๆ เรื่องขาดพรรษา โดยไม่ต้องอาบัติ สถานที่ที่ควรอยู่จำพรรษาและไม่ควรอยู่จำพรรษา และเนื้อหาจบลง ด้วยเรื่องภิกษุรับคำที่จะอยู่จำพรรษาต้น หรืออยู่จำพรรษาหลังแล้วไม่ปฏิบัติตามที่รับคำ ต้องอาบัติทุกกฏ

๔. ปวารณาขันธกะ ตอนว่าด้วยปวารณา มี ๒๗ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องภิกษุหลายรูปอยู่จำพรรษาในแคว้นโกศลโดยตั้งกติกากันว่า จะไม่ทักทายปราศรัยกันในระหว่างพรรษา ๓ เดือน? พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น ได้ทรงตำหนิวิธีการเช่นนั้นว่าเป็นเหมือนการอยู่ร่วมกันของพวกปศุสัตว์ นอกจากนี้ ก็มีเรื่องสำคัญอื่น ๆ เช่น เรื่องประเภทแห่งวันปวารณา เรื่องอาการที่ทำปวารณา ๔ อย่าง เรื่องวิธีการปวารณาแบบต่างๆ เช่น ปวารณาเป็นการสงฆ์ เรื่องการแก้ไข สภาคาบัติในวันปวารณา และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องทรงอนุญาตให้เลื่อนวันปวารณา ออกไป และไม่มีใครเป็นใหญ่ในปวารณา

เนื้อหาโดยพิสดารแห่งมหาวรรค ภาค ๑

๑. มหาขันธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสำคัญ

คำว่า มหาขันธกะ? แปลว่า ตอนใหญ่ ที่ตั้งชื่ออย่างนี้ เพราะมีเนื้อหาว่า ด้วยเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ครั้งปฐมโพธิกาล จนถึงมัชฌิม โพธิกาล รวม ๖๗ หัวข้อ แต่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดในช่วงปฐมโพธิกาลเป็นส่วนมาก คือ

๑. โพธิกถา ว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์
๒. อชปาลกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธ
๓. มุจลินทกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นมุจลินท์
๔. ราชายตนกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นราชายตนะ
๕. พรหมยาจนกถา ว่าด้วยพรหมอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม
๖. ปัญจวัคคิยกถา ว่าด้วยภิกษุปัญจวัคคีย์
๗. ปัพพัชชากถา ว่าด้วยการบรรพชา
๘. มารกถา ว่าด้วยมาร

๙. ปัพพัชชูปสัมปทากถา ว่าด้วยบรรพชาและอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์

๑๐. ทุติยมารกถา ว่าด้วยมาร เรื่องที่ ๒

๑๑. ภัททวัคคิยวัตถุ ว่าด้วยภิกษุภัททวัคคีย์

๑๒. อุรุเวลปาฏิหาริยกถา ว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอุรุเวลา

๑๓. พิมพิสารสมาคมกถา ว่าด้วยสมาคมของพระเจ้าพิมพิสาร

๑๔. สารีปุตตโมคคัลลาน-
ปัพพัชชากถา ว่าด้วยสารีบุตรและโมคคัลลานะบรรพชา

๑๕. อุปัชฌายวัตตกถา ว่าด้วยอุปัชฌายวัตร

๑๖. สัทธิวิหาริกวัตตกถา ว่าด้วยสัทธิวิหาริกวัตร

๑๗. ปณามิตกถา ว่าด้วยการประณาม

๑๘. อาจริยวัตตกถา ว่าด้วยอาจริยวัตร

๑๙. อันเตวาสิกวัตตกถา ว่าด้วยอันเตวาสิกวัตร

๒๐. ปณามนาขมาปนา ว่าด้วยการประณามและการขอขมา

๒๑. พาลอัพยัตตวัตถุ ว่าด้วยภิกษุโง่ไม่ฉลาด

๒๒. นิสสยปฏิปัสสัทธิกถา ว่าด้วยการระงับนิสสัย

๒๓. อุปสัมปาเทตัพพ- ว่าด้วยองค์ ๕ แห่งภิกษุผู้ควรให้อุปสมบท
ปัญจกะ ๑๖ หมวด

๒๔. อุปสัมปาเทตัพพฉักกะ ว่าด้วยองค์ ๖ แห่งภิกษุผู้ควรให้อุปสมบท
๑๔ หมวด

๒๕. อัญญติตถิยปุพพกถา ว่าด้วยภิกษุผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์

๒๖. ปัญจาพาธวัตถุ ว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด

๒๗. ราชภัฏวัตถุ ว่าด้วยราชภัฏบรรพชา

๒๘. อังคุลิมาลโจรวัตถุ ว่าด้วยโจรองคุลีมาลบรรพชา

๒๙. การเภทกโจรวัตถุ ว่าด้วยโจรแหกเรือนจำบรรพชา

๓๐. ลิขิตกโจรวัตถุ ว่าด้วยโจรถูกออกหมายจับบรรพชา

๓๑. กสาหตวัตถุ ว่าด้วยบุรุษผู้ถูกเฆี่ยนด้วยหวายบรรพชา

๓๒. ลักขณาหตวัตถุ ว่าด้วยบุรุษผู้ถูกสักหมายโทษบรรพชา

๓๓. อิณายิกวัตถุ ว่าด้วยลูกหนี้บรรพชา

๓๔. ทาสวัตถุ ว่าด้วยทาสบรรพชา

๓๕. กัมมารภัณฑวัตถุ ว่าด้วยบุตรช่างทองผมจุกห้าแหยมบรรพชา

๓๖. อุปาลิทารกวัตถุ ว่าด้วยเด็กชายอุบาลีบรรพชา

๓๗. อหิวาตกโรควัตถุ ว่าด้วยอหิวาตกโรค

๓๘. กัณฏกวัตถุ ว่าด้วยสามเณรกัณฏกะ

๓๙. อาหุนทริกวัตถุ ว่าด้วยทิศคับแคบ
๔๐. นิสสยมุจจนกกถา ว่าด้วยการถือนิสสัยและการพ้นนิสสัย
๔๑. ราหุลวัตถุ ว่าด้วยพระราหุลกุมารบรรพชา
๔๒. สิกขาปทกถา ว่าด้วยสิกขาบทของสามเณร
๔๓. ทัณฑกัมมวัตถุ ว่าด้วยการลงทัณฑกรรมสามเณร
๔๔. อนาปุจฉาวรณวัตถุ ว่าด้วยการกักกันสามเณร โดยไม่บอกอุปัชฌาย์
๔๕. อปลาฬนวัตถุ ว่าด้วยการเกลี้ยกล่อมสามเณร
๔๖. กัณฏกสามเณรวัตถุ ว่าด้วยการนาสนะสามเณรกัณฏกะ
๔๗. ปัณฑกวัตถุ ว่าด้วยบัณเฑาะก์บรรพชา
๔๘. เถยยสังวาสวัตถุ ว่าด้วยคนลักเพศและคนเข้ารีตเดียรถีย์บรรพชา
๔๙. ติรัจฉานคตวัตถุ ว่าด้วยสัตว์ดิรัจฉานบรรพชา
๕๐. มาตุฆาตกวัตถุ ว่าด้วยคนฆ่ามารดาขอบรรพชา
๕๑. ปิตุฆาตกวัตถุ ว่าด้วยคนฆ่าบิดาขอบรรพชา
๕๒. อรหันตฆาตกวัตถุ ว่าด้วยคนฆ่าพระอรหันต์บรรพชา
๕๓. ภิกขุนีทูสกวัตถุ ว่าด้วยคนประทุษร้ายภิกษุณีเป็นต้นบรรพชา
๕๔. อุภโตพยัญชนกวัตถุ ว่าด้วยอุภโตพยัญชนกบรรพชา
๕๕. อนุปัชฌายกาทิวัตถุ ว่าด้วยคนไม่มีอุปัชฌาย์อุปสมบทเป็นต้น
๕๖. อปัตตกาทิวัตถุ ว่าด้วยคนไม่มีบาตรอุปสมบทเป็นต้น
๕๗. ปัพพาเชตัพพ-
ทวัตติงสวาร ว่าด้วยบุคคลไม่ควรบรรพชาให้ ๓๒ จำพวก
๕๘. อลัชชีนิสสยวัตถุ ว่าด้วยการให้นิสสัยแก่ภิกษุอลัชชี
๕๙. คมิกาทินิสสยวัตถุ ว่าด้วยการถือนิสสัยของภิกษุผู้เดินทาง เป็นต้น
๖๐. โคตเตนอนุสาวนานุ- ว่าด้วยทรงอนุญาตอุปสมบทกรรมโดยสวด
ชานนา ระบุโคตรของอุปัชฌาย์
๖๑. เทฺวอุปสัมปทา- ว่าด้วยอุปสมบทอุปสัมปทาเปกขะ ๒ คน
เปกขาทิวัตถุ เป็นต้น
๖๒. คัพภวีสูปสัมปทานุ- ว่าด้วยทรงอนุญาตอุปสมบทให้กุลบุตรโดย
ชานนา นับอายุ ๒๐ ปีทั้งอยู่ในครรภ์
๖๓. อุปสัมปทาวิธิ ว่าด้วยอุปสมบทวิธี
๖๔. จัตตารินิสสยะ ว่าด้วยนิสสัย ๔
๖๕. จัตตาริอกรณียะ ว่าด้วยอกรณียกิจ ๔
๖๖. อาปัตติอทัสสน-ว่าด้วยภิกษุถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะ
อุกขิตตวัตถุ ไม่เห็นอาบัติ

๖๗. รวมเรื่องที่มีในมหาขันธกะ

หัวข้อต่าง ๆ เหล่านี้ ตั้งชื่อตามประเด็นสำคัญที่ปรากฏอยู่ในตอนนั้น ๆ โดยมุ่ง ถึงสาระสำคัญที่ปรากฏอยู่ในตอนต้นเรื่องบ้าง มุ่งถึงบทบาทของบุคคลคนบ้าง มุ่งถึงเหตุการณ์และกิจกรรมบ้าง บางเรื่องแม้จะบ่งถึงบุคคลเดียว แต่ก็มีประเด็นสำคัญ อื่น ๆ รวมอยู่ด้วย เช่น หัวข้อที่ว่าด้วยพระราหุลกุมาร นอกจากจะว่าด้วยพระราหุล กุมารโดยตรงแล้ว ยังมีเรื่องการที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตภิกษุสงฆ์ให้กุลบุตรบวช เป็นภิกษุด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมและทรงอนุญาตพระสารีบุตรให้พระราหุลกุมารบวช เป็นสามเณรด้วยวิธีไตรสรณคมน์

เนื้อหาแห่งมหาขันธกะมีมากถึง ๖๗ หัวข้อ ตอนท้ายของมหาขันธกะมีคาถา สรุปซึ่งท่านกล่าวว่า ใน(มหา)ขันธกะนี้มี ๑๗๒ เรื่อง ข้อใหญ่ ๗๒ ข้อรวมอยู่ใน ๑๗๒ เรื่องด้วย แต่เดิมมามิได้ตั้งข้อบาลีไว้ทั้ง ๑๗๒ เรื่อง ในฉบับแปลนี้ไม่อาจ ตั้งข้อภาษาไทยให้ครบได้ ดังนั้นถ้านับข้อเรื่องภาษาไทยจะมีไม่ครบ ๑๗๒ เรื่อง

มหาขันธกะนี้ เมื่อจัดลำดับเรื่องที่ว่าด้วยเหตุการณ์ซึ่งมีความต่อเนื่องสัมพันธ์กัน สามารถประมวลสรุปสาระสำคัญได้เป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑

ว่าด้วยเหตุการณ์ในสมัยที่ตรัสรู้ใหม่ ๆ

เหตุการณ์ขณะที่ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ และบริเวณโดยรอบ

เรื่องเริ่มต้นขึ้นในสมัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ณ ที่นี้ พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ตลอดยามทั้ง ๓ แห่งราตรี ในสัปดาห์ที่ ๑ หลังจากตรัสรู้แล้ว

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานในปฐมยามว่า

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์
ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป
เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ
(ดูในเล่มนี้ ๑/๓, วิ.อ.๓/๑/๕)

ทรงเปล่งอุทานในมัชฌิมยามว่า

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์
ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป
เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย
(ดูในเล่มนี้ ๒/๕, วิ.อ. ๓/๓/๖)

ทรงเปล่งอุทานในปัจฉิมยามว่า

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์
ผู้มีความเพียร เพ่งอยู่
เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้
ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องท้องฟ้าให้สว่างไสวฉะนั้น
(ดูในเล่มนี้ ๓/๖, วิ.อ. ๓/๓/๖)

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคประทับเสวยวิมุตติสุขและทรงพิจารณาธรรมตาม สถานที่ต่าง ๆ อีก ๖ แห่ง แห่งละ ๗ วัน รวมเป็น ๗ สัปดาห์ เป็นเวลา ๔๙ วัน ตามนัยแห่งอรรถกถา (วิ.อ. ๓/๑-๖/๓-๑๒, ขุ.พุทฺธ.อ. ๔๑๙-๔๒๐, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๔/๑๗๕) สถานที่สำคัญที่เสด็จประทับ และธรรมสำคัญที่ทรงพิจารณาหลังจากตรัสรู้แล้ว ดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ๓ คาบ ในเวลา ๓ ยาม และทรงเปล่งอุทานมีนัยดัง กล่าวแล้ว

สัปดาห์ที่ ๒ ประทับอยู่ ณ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิพฤกษ์ ทอดพระเนตรต้นโพธิพฤกษ์โดยไม่กระพริบพระเนตรเป็นเวลา ๗ วัน เรียกบริเวณ นี้ว่า อนิมิสสเจดีย์? ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดความสงสัยของพวกเทวดาที่ว่า ธรรมที่ทำความเป็นพุทธะอย่างอื่นมีอยู่หรือหนอแล?

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจงกรมไปมาระหว่างต้นโพธิพฤกษ์กับอนิมิสสเจดีย์ เรียกบริเวณนี้ว่า รัตนจงกรมเจดีย์?

สัปดาห์ที่ ๔ เสด็จประทับอยู่ ณ รัตนฆรเจดีย์ ที่เทวดาเนรมิตขึ้นมาถวาย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของต้นโพธิพฤกษ์ ทรงพิจารณาพระอภิธรรมทั้ง ๗ ปกรณ์ ณ รัตนฆรเจดีย์นั้น

สัปดาห์ที่ ๕ ประทับอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธซึ่งอยู่ห่างออกไปไกลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ ทรงพบกับพราหมณ์ผู้ชอบตวาดคนอื่นว่า หึ หึ? ทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์ว่า

พราหมณ์ใดลอยบาปธรรมเสียได้ ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หึ หึ
ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด สำรวมตน เรียนจบพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์
พราหมณ์นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในอารมณ์ไหน ๆ ในโลก
ควรกล่าววาทะว่า เราเป็นพราหมณ์โดยธรรม
(ดูในเล่มนี้ ๔/๗, วิ.อ. ๓/๔/๙)

สัปดาห์ที่ ๖ ประทับอยู่ ณ ควงต้นมุจลินท์ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออก เฉียงใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ เกิดมีฝนนอกฤดูกาลตกลงมาอย่างหนัก พญานาค ชื่อมุจลินท์มาแผ่พังพานวงขนดกั้นรอบพระวรกายของพระผู้มีพระภาค เพื่อป้องกัน ลมและฝน พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข ๔ ประการ คือ

ความสงัดเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ
ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่

ความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก
ความปราศจากราคะ คือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
ความกำจัดอัสมิมานะเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง
(ดูในเล่มนี้ ๕/๘-๙, วิ.อ. ๓/๕/๑๐)

สัปดาห์ที่ ๗ ประทับอยู่ ณ ควงต้นราชายตนะ(ต้นเกด)ซึ่งอยู่ห่างออกไปทาง ทิศใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ ทรงพบกับพ่อค้าชาวอุกกลชนบท ๒ คนคือ ตปุสสะ และภัลลิกะ ทั้ง ๒ น้อมถวายข้าวตูก้อนและข้าวตูผงปรุงด้วยน้ำผึ้ง แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงรัตนะ ๒ คือ พระพุทธและพระธรรม เป็น ๒ คนแรกในโลก

ทรงมีพระดำริจะไม่แสดงธรรมโปรดสัตวโลก

หลังจากที่เสวยวิมุตติสุข ณ ควงต้นราชายตนะเป็นเวลา ๗ วันแล้ว ได้เสด็จกลับไปยังควงต้นอชปาลนิโครธอีก ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทว่าเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ยากที่คนมีกิเลสตัณหามากจะรู้ถึงเข้าใจได้ เป็นภูมิสำหรับผู้เป็นบัณฑิตโดยเฉพาะ เมื่อทรงพิจารณาเห็นดังนี้ จึงทรงดำริจะไม่แสดงธรรมโปรด สัตวโลก

ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม

เมื่อท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบความดำริของพระผู้มีพระภาค จึงได้เข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม เพราะเห็นว่าเหล่าสัตว์ที่มีกิเลสน้อย มีภูมิปัญญาพอที่จะเข้าใจเห็นแจ้งตามธรรมก็ยังมีอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงรับคำกราบทูล อาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม ประกอบกับที่ทรงมีพระกรุณาในหมู่สัตว์มากอยู่แล้ว จึงทรงพิจารณาเปรียบเทียบอุปนิสัยของเหล่าสัตว์กับดอกบัวที่เกิดเจริญงอกงามอยู่ในน้ำ บางดอกยังจมอยู่ในน้ำ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกขึ้นพ้นน้ำ เหล่าสัตว์ก็เช่นกัน บางพวกมีกิเลสมากเปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ บางพวกมีกิเลส เบาบางเปรียบเหมือนดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางพวกมีกิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้ เปรียบเหมือนดอกบัวที่ขึ้นพ้นน้ำแล้วพร้อมที่จะบาน เมื่อทรงพิจารณาดังนี้แล้ว จึงทรงตกลงพระทัยที่จะแสดงธรรมโปรดสัตว์

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยเหตุการณ์สมัยที่ทรงเริ่มแสดงธรรมโปรดสัตวโลก

ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์

เมื่อรับคำกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมของท้าวสหัมบดีพรหมแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาบุคคลที่ควรจะแสดงธรรมให้ฟัง ทรงนึกถึงพระดาบสผู้เคย เป็นอาจารย์สอนกัมมัฏฐานในสมัยที่ทรงแสวงหาโมกขธรรมอยู่คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร แต่อาฬารดาบสได้เสียชีวิตไปก่อน ๗ วันแล้ว และอุทกดาบสก็ได้เสียชีวิตไปก่อน ๑ วันแล้ว

พระผู้มีพระภาคจึงทรงนึกถึงพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้เคยเฝ้าอุปัฏฐากอยู่ ในสมัยที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียร ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จึงเสด็จตรงไปยังป่าอิสิปตน-มฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสีทันที

เมื่อเสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว ทรงชี้แจงให้พวกปัญจวัคคีย์ยอมรับ ในอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จากนั้นทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่พวกเขา เมื่อแสดงธรรมจบ โกณฑัญญะผู้เป็นหัวหน้า ได้ธรรมจักษุ(ดวงตาเห็นธรรม คือโสดาปัตติมรรคญาณ)เป็นโสดาบัน ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุ พระผู้มีพระภาคทรง บวชให้ท่านด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาและได้สมญานามจากพระผู้มีพระภาคว่า อัญญาโกณฑัญญะ? แปลว่า โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ?

ต่อจากนั้น ทรงแสดงธรรมแก่คนที่เหลือ คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ทำให้ท่านเหล่านี้ได้ธรรมจักษุ ทั้งหมดได้ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุในพระ พุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงบวชให้พวกเขาด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ทำให้พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้บรรลุอรหัตตผล (ดูในเล่มนี้ ๑๙-๒๔/๒๖-๓๑, วิ.อ. ๓/๑๙/๑๘)

ทรงแสดงธรรมโปรดยสกุลบุตรพร้อมทั้งมารดาบิดาภรรยาและมิตรสหาย

ต่อจากนั้น ทรงแสดงธรรมเทศนาอนุปุพพิกถาและสามุกกังสิกธรรมเทศนา คืออริยสัจ ๔ โปรดยสกุลบุตร ชาวกรุงพาราณสี แสดงธรรมโปรดมารดาบิดาและ ภรรยาของยสะจนคนเหล่านั้นเลื่อมใสแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาเข้าถึงรัตนะ ๓ เป็นกลุ่มแรกในโลก ทรงแสดงธรรมโปรดสหายของพระยสะอีก ๕๕ คน ทำให้พวกเขาบรรลุอรหัตตผล รวมพระอรหันต์ที่เกิดมีในช่วงแรกนี้ ๖๑ รูป พระผู้มี พระภาคทรงส่งพระสาวกเหล่านี้ออกไปประกาศศาสนายังทิศต่าง ๆ ส่วนพระองค์เอง เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม

สามุกกังสิกธรรมเทศนา คือการแสดงอริยสัจ ๔ เป็นธรรมเทศนาที่พระ พุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง ในเมื่อได้ทรงแสดงอนุปุพพิกถา คือเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษของกาม เรื่องอานิสงส์ในการออกบวชแล้ว ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่ได้ฟังอนุปุพพิกถาแล้วนั้นมีจิตควรที่จะรับฟังธรรมเทศนาที่สูงขึ้นไป มีจิต อ่อนโยนเพราะไม่มีทิฏฐิมานะ มีจิตปราศจากกามฉันทนิวรณ์เป็นต้น มีจิตเบิกบานเพราะมีปีติปราโมทย์ในสัมมาปฏิบัติ จึงทรงยกอริยสัจ ๔ ขึ้นแสดง

สามุกกังสิกธรรมนี้ คืออริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระองค์ตรัสรู้มาด้วยพระองค์เองด้วยสยัมภูญาณ ไม่ได้รับคำแนะนำในโลกุตตรธรรมจากผู้อื่น ทรงบรรลุพระสัมมา-สัมโพธิญาณลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก (วิ.อ. ๓/๒๙๓/๑๘๑, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๒๖/๒๓๗,ที.สี.ฏีกา อภินว. ๒/๒๙๘/๓๕๐)

ทรงแสดงธรรมโปรดภัททวัคคีย์ และทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

ระหว่างทางเสด็จ ทรงแสดงธรรมเทศนาอนุปุพพิกถาและสามุกกังสิกธรรมเทศนา โปรดภัททวัคคิยกุมาร ๓๐ คน ทำให้พวกเขาบรรลุอรหัตตผล เมื่อเสด็จถึงตำบล อุรุเวลาเสนานิคมแล้ว ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ พร้อมกับชฎิลที่เป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน ทำให้ทั้งหมดบรรลุอรหัตตผล

ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐพร้อมด้วยบริษัท

ต่อจากนั้น เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่ม แสดงธรรม เทศนาอนุปุพพิกถาและสามุกกังสิกธรรมเทศนา โปรดพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐพร้อมด้วยบริวารจำนวน ๑๒ นหุต(๑๒๐,๐๐๐ คน) พระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใส ได้ธรรมจักษุ แสดงตนเป็นอุบาสกเข้าถึงพระรัตนตรัย ทรงน้อมถวาย พระเวฬุวันแด่พระผู้มีพระภาคสำหรับเป็นสถานที่อยู่บำเพ็ญธรรมของภิกษุสงฆ์ นับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยทรงอนุญาตพระสาวกให้กุลบุตรบรรพชา-อุปสมบท

ทรงอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์

ในชั้นแรก พระผู้มีพระภาคทรงให้กุลบุตรบวชด้วยวิธีเอหิภิขุอุปสัมปทาด้วย พระองค์เอง แต่หลังจากที่ทรงส่งพระอรหันตสาวก ๖๐ รูปออกไปประกาศพระ พุทธศาสนายังทิศต่าง ๆ แล้ว ได้มีกุลบุตรผู้เลื่อมใสประสงค์ที่จะบวชได้เดินทางจาก ทิศไกลมาเข้าเฝ้าเป็นจำนวนมาก จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์บรรพชาอุปสมบทกุลบุตร ได้โดยไม่ต้องมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ด้วยวิธีไตรสรณคมน์ คือ ผู้ประสงค์จะบวชเปล่งวาจาว่า

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ. ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ. ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ. ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

เมื่อเปล่งวาจาดังนี้อย่างละ ๓ ครั้งก็เป็นอันบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุโดยสมบูรณ์

ทรงได้พระอัครสาวกเบื้องขวาและพระอัครสาวกเบื้องซ้าย

ขณะที่ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์นั้น สารีบุตร(อุปติสสะ) และโมคคัลลานะ(โกลิตะ)ผู้เป็นศิษย์ของสญชัยปริพาชกได้ชวนกันออกแสวงหา โมกขธรรม สารีบุตรพบท่านพระอัสสชิกำลังเดินบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ เกิดความเลื่อมใสจึงกราบเรียนขอให้แสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระอัสสชิก็ได้แสดงธรรม ซึ่งเป็น คำสรุปอริยสัจ ๔ สั้น ๆ ว่า

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้?
(ดูในเล่มนี้ ๖๐/๗๓, วิ.อ.๓/๖๐/๓๐)

ด้วยพระธรรมเทศนาที่เป็นคาถาสั้น ๆ นี่เอง สารีบุตรได้ธรรมจักษุ (ดวงตาเห็นธรรมคือโสดาปัตติมรรคญาณ) กลับไปบอกโมคคัลลานะผู้เป็นเพื่อน เมื่อโมคคัลลานะได้ฟังแล้วก็ได้ธรรมจักษุ

จากนั้นทั้งสองคนได้ชวนกันไปลาอาจารย์สญชัยปริพาชก ออกจากสำนักไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เมื่อได้บรรพชา อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แล้วไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล ในกาลต่อมา ท่านพระสารีบุตรได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา

ทรงวางระเบียบที่อุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่อกัน

พระสงฆ์สาวกที่เที่ยวจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนายังที่ต่าง ๆ ได้ให้กุลบุตร ผู้เลื่อมใสบรรพชาอุปสมบทตามที่ร้องขอ โดยไม่มีข้อกำหนดว่าด้วยการเป็นอุปัชฌาย์ การเป็นสัทธิวิหาริก กุลบุตรที่บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุใหม่ทั้งหลาย ไม่มีใครคอย ว่ากล่าวตักเตือน ไม่มีผู้สอนเกี่ยวกับกิริยามารยาท การนุ่งหุ่ม การขบฉันเป็นต้น รวมทั้งพฤติกรรมที่ภิกษุเก่าและภิกษุใหม่มีต่อกันก็เป็นไปในทางที่ไม่เหมาะสม พระผู้มี พระภาคจึงทรงวางระเบียบที่อุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่อกันตั้งแต่นั้นมา ทำให้เกิดอุปัชฌายวัตร สัทธิวิหาริกวัตร รวมทั้งวิธีที่อุปัชฌาย์จะลงโทษสัทธิวิหาริก ผู้ดื้อด้าน

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์เป็นใหญ่ในการให้กุลบุตอุปสมบท

ทรงอนุญาตการอุปสมบทด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรม

สืบเนื่องมาจากมีพราหมณ์เฒ่าคนหนึ่ง ชื่อราธะประสงค์จะบวชเป็นพระภิกษุ แต่ไม่มีภิกษุรูปใดเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ ทำให้ราธพราหมณ์นั้นเกิดความทุกข์ใจจนซูบผอม พระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้น จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครระลึกถึงความดีของราธพราหมณ์นี้ได้บ้าง? ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราธพราหมณ์ได้ถวายภิกษาแก่ข้าพระองค์ ๑ ทัพพี ข้าพระองค์ระลึกถึงความดีข้อนี้ได้ พระพุทธเจ้าข้า?

พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้ท่านพระสารีบุตรบวชให้ราธะ โดยวิธีญัตติ-จตุตถกรรม คือ ตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดกรรมวาจา ๓ ครั้ง มีภิกษุสงฆ์ประชุม ร่วมกัน ซึ่งต่อมาได้ทรงกำหนดภิกษุสงฆ์ผู้เข้าร่วมในอุปสมบทกรรมว่าต้อง ๕ รูป เป็นอย่างต่ำ สำหรับการอุปสมบทในปัจจันตชนบท และ ๑๐ รูปเป็นอย่างต่ำสำหรับ การอุปสมบทในมัธยมประเทศ (ดูในเล่มนี้ ๖๙-๗๐/๙๗-๙๙, วิ.ม.๕/๒๕๗/๒๒-๒๓) และทรงห้ามใช้วิธีไตรสรณคมน์ให้การอุปสมบทตั้งแต่นั้นมา

ทรงวางระเบียบที่อาจารย์และอันเตวาสิกพึงปฏิบัติต่อกัน

สมัยต่อมา เมื่อภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์ทั้งหลายไม่อยู่ในถิ่นนั้น ๆ เพราะบางรูป จาริกไปถิ่นอื่น บางรูปลาสิกขา บางรูปมรณภาพ บางรูปไปเข้ารีตเดียรถีย์ พวกภิกษุบวชใหม่ไม่มีผู้คอยแนะนำสั่งสอน จึงประพฤติไม่เหมาะสม นุ่งห่มไม่เรียบร้อย กิริยาอาการขบฉันไม่น่าเลื่อมใส พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงอนุญาต ให้กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุต้องมีอาจารย์ผู้ให้นิสสัย คือคอยแนะนำสั่งสอนและทรงวางระเบียบที่อาจารย์และอันเตวาสิก(ศิษย์)พึงปฏิบัติต่อกันและกัน พร้อมกับทรงกำหนดวิธีการลงโทษผู้ดื้อด้านไว้ด้วย

ทรงวางหลักติตถิยปริวาส

ภิกษุรูปหนึ่ง เคยเป็นอัญเดียรถีย์(เคยบวชในลัทธิอื่น) ประพฤติไม่เหมาะสม พระอุปัชฌาย์จึงว่ากล่าวตักเตือน แต่ภิกษุนั้นไม่ยอมเชื่อฟัง ย้อนกล่าวตอบโต้พระอุปัชฌาย์ แล้วกลับไปเข้ารีตเดียรถีย์ตามเดิม ต่อมาไม่นาน ภิกษุนั้นออกจากสำนัก เดียรถีย์ มาขอบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอีก พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงวางข้อกำหนดไว้ว่า ภิกษุที่เคยเป็นอัญเดียรถีย์ถูกอุปัชฌาย์ว่ากล่าวตักเตือน โดยชอบธรรม กลับย้อนกล่าวตอบโต้อุปัชฌาย์ หนีไปเข้ารีตเดียรถีย์ ถ้าเธอกลับมาขออุปสมบทอีก ไม่พึงให้อุปสมบท แม้ผู้อื่นที่เคยเป็นอัญเดียรถีย์ประสงค์จะบรรพชา อุปสมบทในธรรมวินัยนี้ พึงให้ปริวาส ๔ เดือนแก่ผู้นั้น?

ปริวาสนี้เรียกว่า ติตถิยปริวาส? ผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์จะสมาทานปฏิบัติต้องเปล่งคำขอถึงพระรัตนตรัย กล่าวคำขอปริวาส สงฆ์ให้ปริวาสด้วยญัตติทุติยกรรม ผู้นั้นอยู่ปริวาสกรรม ๔ เดือน ต่อจากนั้นจึงมีสิทธิ์บวชเป็นภิกษุได้

แต่พระผู้มีพระภาคทรงให้ข้อยกเว้นไม่ต้องอยู่ติตถิยปริวาสแก่พวกชฎิลบูชาไฟ เพราะทรงถือว่าเป็นผู้ที่สั่งสอนศาสนิกในทางที่เหมาะสมอยู่แล้ว คือ เป็นพวกกรรมวาที และกิริยวาที และทรงให้ข้อยกเว้นแก่พวกพระญาติ โดยตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าศากยะโดยกำเนิด เคยเป็นอัญเดียรถีย์มาศากยะนั้นมาแล้วพึงให้อุปสมบท ไม่ต้อง ให้(ติตถิย)ปริวาสแก่ศากยะนั้น เราให้สิทธิพิเศษส่วนนี้เฉพาะแก่หมู่ญาติ? (ดูในเล่ม นี้ ๘๗/๑๔๒)

ทรงอนุญาตให้บรรพชากุลบุตรเป็นสามเณรด้วยวิธีไตรสรณคมน์

เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราตรัสบอกให้พระราหุลกุมารมาทูลขอทรัพย์มรดกจากพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์กลับรับสั่งท่านพระสารีบุตรให้บวชราหุลกุมารเป็นสามเณร ด้วยวิธีไตรสรณคมน์ ด้วยทรงมุ่งหวังให้พระราหุลกุมารได้อริยทรัพย์อันยิ่งใหญ่สูงส่งกว่าทรัพย์มรดกภายนอก

ในการบวชราหุลกุมารนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะทำหน้าที่โกนผมให้ราหุล ท่านพระสารีบุตรให้ไตรสรณคมน์และสิกขาบท ๑๐ (วิ.อ. ๓/๑๒๕/๗๔)

ทรงห้ามบุคคลบางประเภทบรรพชาอุปสมบท

บุคคลที่ถูกห้ามบรรพชาอุปสมบทโดยเด็ดขาด คือ

๑. บัณเฑาะก์ ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) ชายมีราคะจัด ชอบประพฤตินอกรีต ในการเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้ประพฤติตามอย่าง (๒) ชายถูกตอน (หรือที่เรียกว่า ขันที) (๓) คนที่เป็นกะเทยโดยกำเนิด

๒. อุภโตพยัญชนก คือ คน ๒ เพศ

๓. คนฆ่ามารดา

๔. คนฆ่าบิดา

๕. คนฆ่าพระอรหันต์

๖. คนทำลายสงฆ์

๗. คนทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต

๘. คนประทุษร้าย(ข่มขืน)ภิกษุณี

๙. คนที่เคยต้องอาบัติปาราชิกเมื่อบวชครั้งก่อน

บุคคลที่ไม่ได้ถูกห้ามอุปสมบทโดยเด็ดขาด เช่น

๑. คนเป็นโรคติดต่อ เป็นโรคเรื้อรัง เช่น โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก

๒. คนอวัยวะไม่สมบูรณ์ เช่น มือขาด เท้าขาด

๓. คนอวัยวะไม่สมประกอบ เช่น มือแป คอพอก

๔. คนพิการ เช่น ตาบอด เป็นง่อย เป็นใบ้

๕. คนทุรพล คือ คนแก่ คนเคลื่อนไหวเองไม่ได้

๖. คนที่มีข้อผูกพัน เช่น เป็นข้าราชการ มารดาบิดาไม่อนุญาต

๗. คนเคยถูกอาญาแผ่นดิน เช่น เคยติดคุก

๘. คนก่อความไม่สงบแก่สังคม เช่น เป็นโจรมีชื่อโด่งดัง

๙. คนไม่มีอุปัชฌาย์ หรือมีบุคคลอื่นที่ขาดคุณสมบัติเป็นอุปัชฌาย์

๑๐. คนไม่มีบาตร ไม่มีจีวร

๒. อุโปสถขันธกะ ตอนว่าด้วยอุโบสถ มี ๓๙ หัวข้อ

ที่ชื่อว่า อุโปสถขันธกะ? เพราะมีเนื้อหาว่าด้วยอุโบสถทั้งหมด ตั้งแต่เหตุเกิด วิธีการทำบุพพกรณ์ บุพพกิจเป็นต้นจนถึงบุคคลที่ไม่ควรให้ร่วมทำอุโบสถด้วย

อุโปสถ? ในคำว่า อุโปสถขันธกะ? นั้น แปลว่า วันที่เข้าอยู่จำศีล หรือ เข้าจำ งดอาหาร? (อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ, อุปวสนฺตีติ สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺติ; สารตฺถ.ฏีกา ๓/๓๘๓/๕๐๘)

อุโปสถศัพท์ ใช้ในความหมายต่าง ๆ คือ

๑. การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ๒. อุโบสถศีล

๓. การบำเพ็ญพรต ๔. นามบัญญัติ

๕. วัน

ใช้ในความหมายการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง (อายามาวุโส กปฺปิน อุโปสถํ คมิสฺสาม; ที.สี.อ. ๑๕๐/๑๒๗)

ใช้ในความหมายอุโบสถศีล (เอวํ อฏฺ?งฺคสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ อุปวุตฺโถ; องฺ.อฏฺ?ก. ๒๓/๔๓/๒๑๐)

ใช้ในความหมายการบำเพ็ญพรต (สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา; ม.มู. ๑๒/๗๙/๕๒)

ใช้ในความหมายนามบัญญัติ (อุโปสโถ นาม นาคราชา; ที.ม. ๑๐/๒๔๖/๑๕๑, ม.อุ. ๑๔/๒๕๘/๒๒๕, กงฺขา.ฏีกา ๑๔๑, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๓๘๓/๕๐๘)

ใช้ในความหมายวัน (อชฺชุโปสโถ ปณฺณรโส ... น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา; วิ.ม. ๔/๑๖๘/๑๗๕,๑๘๑/๑๙๘)

ในอุโบสถขันธกะนี้ประสงค์เอาความหมายที่ใช้ในวัน

เนื้อหาแห่งอุโปสถขันธกะ จำนวน ๓๙ หัวข้อ นับจำนวนต่อจาก มหาขันธกะ คือ

๖๘. สันนิปาตานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตให้สงฆ์ประชุมกัน

๖๙. ปาติโมกขุทเทสานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตปาติโมกขุทเทส

๗๐. มหากัปปินวัตถุ ว่าด้วยพระมหากัปปินเถระ

๗๑. สีมานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสีมา

๗๒. อุโปสถาคารกถา ว่าด้วยโรงอุโบสถ

๗๓. อุโปสถปมุขานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตพื้นที่ด้านหน้าโรงอุโบสถ

๗๔. อวิปปวาสสีมานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร

๗๕. สีมาสมูหนนา ว่าด้วยการถอนสีมา

๗๖. คามสีมาทิ ว่าด้วยคามสีมาเป็นต้น

๗๗. อุโปสถเภทาทิ ว่าด้วยประเภทแห่งวันอุโบสถเป็นต้น

๗๘. สังฆิตตปาติโมกขุทเทสาทิ ว่าด้วยการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อเป็นต้น

๗๙. วินยปุจฉนกถา ว่าด้วยการถามพระวินัย

๘๐. วินยวิสัชชนกถา ว่าด้วยการวิสัชนาพระวินัย

๘๑. โจทนากถา ว่าด้วยการฟ้องร้อง

๘๒. อธัมมกัมมปฏิกโกสนาทิ ว่าด้วยการคัดค้านการทำกรรมที่ไม่ชอบด้วยธรรมเป็นต้น

๘๓. ปาติโมกขุทเทสกอัชเฌสนาทิ ว่าด้วยการอาราธนาผู้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงเป็นต้น

๘๔. ปักขคณนาทิอุคคหณานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตให้เรียนวิธีนับปักข์เป็นต้น

๘๕. ปุพพกรณานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตบุพพกรณ์

๘๖. ทิสังคมิกาทิวัตถุ ว่าด้วยภิกษุไปสู่ทิศเป็นต้น

๘๗. ปาริสุทธิทานกถา ว่าด้วยการมอบปาริสุทธิ

๘๘. ฉันททานกถา ว่าด้วยการมอบฉันทะ

๘๙. ญาตกาทิคหณกถา ว่าด้วยพวกญาติเป็นต้นจับภิกษุ

๙๐. อุมมัตตกสมมติ ว่าด้วยการสมมติภิกษุวิกลจริต

๙๑. สังฆุโปสถาทิปเภท ว่าด้วยประเภทแห่งอุโบสถมีอุโบสถเป็นการสงฆ์เป็นต้น

๙๒. อาปัตติปฏิกัมมวิธิ ว่าด้วยวิธีแก้ไขอาบัติ

๙๓. อาปัตติอาวิกรณวิธิ ว่าด้วยวิธีเปิดเผยอาบัติ

๙๔. สภาคาปัตติปฏิกัมมวิธิ ว่าด้วยวิธีแก้ไขสภาคาบัติ

๙๕. อนาปัตติปัณณรสกะ ว่าด้วยการทำอุโบสถโดยไม่ต้องอาบัติ ๑๕ กรณี

๙๖. วัคคาวัคคสัญญิปัณณรสกะ ว่าด้วยแบ่งพวกกันอยู่และสำคัญว่าแบ่งพวกกัน ๑๕ กรณี

๙๗. เวมติกปัณณรสกะ ว่าด้วยภิกษุไม่แน่ใจทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

๙๘. กุกกุจจปกตปัณณรสกะ ว่าด้วยภิกษุกังวลใจทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

๙๙. เภทปุเรกขารปัณณรสกะ ว่าด้วยมุ่งทำความแตกร้าวทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

๑๐๐. สีโมกกันติกเปยยาล ว่าด้วยการละข้อความเกี่ยวกับภิกษุผู้เข้าสู่สีมา

๑๐๑. ลิงคาทิทัสสนะ ว่าด้วยการเห็นลักษณะเป็นต้น

๑๐๒. นานาสังวาสกาทิอุโปสถกรณะ ว่าด้วยภิกษุเป็นนานาสังวาสเป็นต้นทำอุโบสถ

๑๐๓. นคันตัพพวาร ว่าด้วยสถานที่ไม่ควรไปในวันอุโบสถ

๑๐๔. คันตัพพวาร ว่าด้วยสถานที่ควรไปในวันอุโบสถ

๑๐๕. วัชชนียปุคคลสันทัสสนา ว่าด้วยการแสดงบุคคลที่ควรเว้นในอุโบสถกรรม

๑๐๖. รวมเรื่องที่มีในอุโปสถขันธกะ

หัวข้อต่าง ๆ เหล่านี้ ตั้งชื่อตามประเด็นสำคัญที่ปรากฏอยู่ในตอนนั้น ๆ โดย มุ่งถึงสถานที่บ้าง มุ่งถึงบทบาทของบุคคลและกิจกรรมบ้างที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนั้น ๆ บ้าง และหัวข้อต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในอุโปสถขันธกะนี้ เกิดขึ้นในช่วงมัชฌิมโพธิกาล ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปประกาศพระศาสนาในที่ต่าง ๆ จนมีกุลบุตรศรัทธาเลื่อมใสเข้ามาบวชเป็นภิกษุจำนวนมาก และเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ พระองค์ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุและภิกษุณีทำเช่นนั้นอีก

โอวาทปาติโมกข์ และอาณาปาติโมกข์

โอวาทปาติโมกข์ คือ หลักการสำคัญที่เป็นทั้งคำสั่งและคำสอนรวมอยู่ด้วยกัน จัดเป็นจาริตตศีล โอวาทปาติโมกข์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะมีเนื้อหาสาระเหมือนกัน และมีจำนวน ๓ คาถา

เหมือนกัน ในช่วงปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคทรงแสดง พระปาติโมกข์ด้วยพระองค์เองอยู่เป็นประจำ แต่พระปาติโมกข์ที่แสดงในช่วงปฐม-โพธิกาลนั้น เป็นโอวาทปาติโมกข์ที่มีใจความว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณำ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนำ เอตำ พุทฺธาน สาสนำ.
ขนฺตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา
นิพฺพานำ ปรมำ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
สมโณ โหติ ปรำ วิเห?ยนฺโต.
อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สำวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนำ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตำ พุทฺธาน สาสนำ.

(ที.ม. ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔, ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๔๙-๕๐)

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม
ผู้ทำร้ายคนอื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต
ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ
การไม่กล่าวร้ายคนอื่น การไม่เบียดเบียนคนอื่น
ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค
การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในการฝึกฝนจิต
นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ในสมัยของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี และพระพุทธเจ้าเวสสภู ไม่ได้มี การบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลาย เพราะพระสาวกทั้งหลายล้วนประพฤติดี ไม่มีความผิด จึงไม่มีประมวลสิกขาบทบัญญัติสำหรับสงฆ์ เพราะเหตุนั้น จึงไม่มี พุทธานุญาตให้สงฆ์ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง แต่จะทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ด้วยพระองค์เอง และมิได้ทรงแสดงทุกครึ่งเดือนแต่อย่างใด พระพุทธเจ้าวิปัสสีทรงแสดง โอวาทปาติโมกข์ ๖ ปีต่อ ๑ ครั้ง (วิ.อ. ๑/๑๙๑-๑๙๒) นี่คือโอวาทปาติโมกข์

ส่วนอาณาปาติโมกข์ คือ ประมวลสิกขาบทบัญญัติที่เป็นคำสั่ง หรือพุทธอาณา จัดเป็นวาริตตศีล จำเดิมแต่การที่ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์แล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ยกเว้นพระวิปัสสี พระสิขี และพระเวสสภู จะไม่ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ด้วยพระองค์เอง แต่จะทรงอนุญาตให้สงฆ์ยกอาณาปาติโมกข์ขึ้นแสดงแทน

พระสิทธัตถโคตมพุทธเจ้าแม้จะทรงเริ่มบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่พรรษาที่ ๑๒ เป็นต้นมา ก็ยังไม่มีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์ยกอาณาปาติโมกข์ขึ้นแสดงแต่ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ด้วยพระองค์เองอยู่จนถึงพรรษที่ ๒๐ แห่งการ บำเพ็ญพุทธกิจ จนกระทั่งประมวลบทบัญญัติของภิกษุสงฆ์ได้ ๒๒๗ สิกขาบทของ ภิกษุณีสงฆ์ ๓๑๑ สิกขาบท จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์ยกอาณาปาติโมกข์ขึ้นแสดง

สรุปประเด็นสำคัญในอุโปสถขันธกะ

ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น พวกอัญเดียรถีย์ประชุมกันแสดงธรรมทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ ทำให้คน ทั้งหลายผู้ใฝ่หาความรู้ได้รับความรู้ และเกิดศรัทธาปสาทะในพวกอัญเดียรถีย์เป็นอย่างมาก

พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้ภิกษุสงฆ์ทำกิจกรรมอย่างนั้นบ้าง จึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ร่วมประชุมกันทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ

ภิกษุทั้งหลายก็มาประชุมกันตามที่ทรงอนุญาต คนทั้งหลายผู้ใฝ่หาความรู้ เมื่อทราบว่าภิกษุสงฆ์ประชุมกัน ก็พากันเข้าไปหาโดยหวังที่จะได้ฟังธรรม แต่ภิกษุทั้งหลายที่มาร่วมประชุมต่างนั่งนิ่งไม่มีการแสดงธรรม คนเหล่านั้นจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนา พระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้น จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน แสดงธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ

ต่อมา พระผู้มีพระภาคทรงมีพระประสงค์จะประมวลสิกขาบททั้งหลายที่ทรง บัญญัติไว้ ให้เป็นปาติโมกขุทเทส จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถ ยกสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติไว้ขึ้นแสดงทุกวัน ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ เรียกว่า การยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดง? หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า การสวดพระปาติโมกข์? นั่นเอง

ประเด็นที่น่าสังเกตในอุโปสถขันธกะนี้ก็คือ มีข้อความที่เรียกว่า นิทานุทเทส วิภังค์? ซึ่งเป็นการอธิบายข้อความที่เป็นระเบียบในการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง รูปแบบของข้อความเป็นการอธิบายบทมาติกา เหมือนกับ สิกขาบทวิภังค์? ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑ – ๒ เช่น

ระเบียบในการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงตอนหนึ่งมีว่า ...ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงทำอุโบสถ พึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง...? (ดูในเล่มนี้ ๑๓๔/๒๐๙)

นิทานุทเทสวิภังค์ก็ยกเอาข้อความนี้มาอธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า ปาติโมกข์ นี้เป็นเบื้องต้น นี้เป็นประธาน นี้เป็นประมุขแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่าปาติโมกข์? (ดูในเล่มนี้ ๑๓๕/๒๑๐)

ระเบียบในการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงอีกตอนหนึ่งมีว่า ...ท่านทั้งหลาย ก็สัมปชานมุสาวาทพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมที่ทำอันตราย เพราะฉะนั้น...? (ดูในเล่มนี้ ๑๓๔/๒๑๐)

นิทานุทเทสวิภังค์ก็ยกเอาข้อความนี้มาอธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมที่ทำอันตราย ความว่า เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่ออะไร เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่อการบรรลุ

ปฐมฌาน เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่อการบรรลุทุติยฌาน เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่อการบรรลุตติยฌาน เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่อการบรรลุจตุตถฌาน เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่อการบรรลุฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เนกขัมมะ นิสสรณะ ปวิเวก กุศลธรรม? (ดูในเล่มนี้ ๑๓๕/๒๑๑-๒๑๒)

อุโบสถ ๕ ประเภท

๑. สังฆอุโบสถ เมื่อถึงวัน ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปร่วมประชุมกันทำอุโบสถ คือยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยชอบธรรม ตั้งญัตติว่า

สุณาตุ เม ภนฺเต สโฆ, อชฺชุโปสโถ จาตุทฺทโส (ปณฺณรโส), ยทิ สงฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สโฆ อุโปสถํ กเรยฺย, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺย.

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ (หรือ ๑๕ ค่ำ) ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงทำอุโบสถ พึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง

ต่อจากนั้นพึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจนจบ นี้เรียกว่า สังฆอุโบสถ

๒. ปาริสุทธิอุโบสถ เมื่อถึงวันอุโบสถ ในอาวาสที่มีภิกษุ ๒ รูปพึงร่วมประชุมบอกปาริสุทธิ แก่กันและกัน ภิกษุที่พรรษาแก่กว่าเปล่งวาจา ๓ ครั้งว่า

ปริสุทฺโธ อหํ อาวุโส, ปริสุทฺโธติ มํ ธาเรหิ.

ท่าน ผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอให้ท่านจงจำผมไว้ว่า เป็นผู้บริสุทธิ์

ต่อจากนั้น ภิกษุที่พรรษาอ่อนกว่าเปล่งวาจา ๓ ครั้งว่า

ปริสุทฺโธ อหํ ภนฺเต, ปริสุทฺโธติ มํ ธาเรถ.

ท่านผู้เจริญ ผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอให้ท่านจงจำผมไว้ว่า เป็นผู้บริสุทธิ์

นี้เรียกว่า ปาริสุทธิอุโบสถ

๓. คณอุโบสถ (ปาริสุทธิอุโบสถที่มีการตั้งญัตติ) เมื่อถึงวันอุโบสถ ในอาวาส ที่มีภิกษุ ๓ รูปพึงร่วมประชุมตั้งคณญัตติว่า

สุณนฺตุ เม อายสฺมนฺตา, อชฺชุโปสโถ จาตุทฺทโส (ปณฺณรโส), ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, มยํ อญฺมญฺ ปาริสุทฺธิอุโปสถํ กเรยฺยาม.

ท่านทั้งหลาย ขอจงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ (หรือ ๑๕ ค่ำ) ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว พวกเราพึงทำปาริสุทธิอุโบสถต่อกัน

ต่อจากนั้น จึงบอกปาริสุทธิต่อกัน นี้เรียกว่า คณอุโบสถ

๔. อธิฏฐานอุโบสถ หรือบุคคลอุโบสถ เมื่อถึงวันอุโบสถ ในอาวาสที่มีภิกษุรูปเดียว พึงนั่งชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อรอดูว่าจะมีภิกษุอาคันตุกะรูปอื่นมาหรือ ไม่ เมื่อเห็นว่าไม่มีภิกษุรูปอื่นมาแน่นอนแล้ว ภิกษุนั้นพึงอธิษฐานใจว่า

อชฺช เม อุโปสโถ จาตุทฺทโส (ปณฺณรโส)

วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ (หรือ ๑๕ ค่ำ)ของเรา

นี้เรียกว่า อธิฏฐานอุโบสถ หรือ บุคคลอุโบสถ

๕. สามัคคีอุโบสถ เมื่อสงฆ์เกิดความบาดหมาง เกิดความทะเลาะวิวาทแตกแยกกันขึ้น ถ้าสงฆ์สามารถประสานสามัคคีกันได้ในวันใด ก็พึงทำสามัคคีอุโบสถ ในวันนั้น อุโบสถที่ทำในวันที่สงฆ์ผู้แตกแยกกัน สามารถประสานสามัคคีกันได้นี้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ร่วมประชุมกันทำอุโบสถ พึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง โดยตั้งญัตติว่า

สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ, อชฺชุโปสโถ สามคฺคี, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สงฺโฆ อุโปสถํ กเรยฺย, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺย.

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันสามัคคีอุโบสถ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงทำอุโบสถ พึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง

ต่อจากนั้น พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงจนจบ นี้เรียกว่า สามัคคีอุโบสถ (ดูใน เล่มนี้ ๑๘๓/๒๘๘, และ วิ.ม. ๕/๔๗๕/๒๕๖-๒๕๘, วิ.อ. ๓/๑๘๓/๑๔๔,๔๗๕/๒๔๘)

ทรงห้ามยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตปาติโมกขุทเทสแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน พระพุทธองค์ทรงวางข้อกำหนดไว้ว่า ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน อนุญาตให้ยกขึ้นแสดงได้เฉพาะในวัน ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ผู้ฝ่าฝืน ต้องอาบัติทุกกฏ? (ดูในเล่มนี้ ๑๓๖/๒๑๒-๒๑๓)

ทรงอนุญาตให้สมมติสมานสังวาสสีมา

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้กำหนดเขตสำหรับประชุมกันทำสังฆกรรม เรียกว่า สมานสังวาสสีมาเป็นเขตแดนที่สงฆ์สมมติกำหนดไว้ เป็นเขตเข้าร่วมสังฆกรรม มีอาณาบริเวณอย่างมากไม่เกิน ๓ โยชน์โดยมีนิมิตเป็นเขตกำหนด ผู้ใดฝ่าฝืน สมมติสีมาเกินกำหนดนี้ ต้องอาบัติทุกกฏ (ดูในเล่มนี้ ๑๔๐/๒๑๖) และในอาวาสหนึ่ง ต้องมีโรงอุโบสถเพียง ๑ แห่งเท่านั้น ผู้ใดฝ่าฝืนสมมติโรงอุโบสถ ๒ แห่งในอาวาส เดียวกัน ต้องอาบัติทุกกฏ (ดูในเล่มนี้ ๑๔๑/๒๑๘)

ทรงอนุญาตให้สมมติสมานสังวาสสีมา เป็นแดนที่อยู่ปราศจากไตรจีวร ได้โดยไม่ต้องอาบัติ

ต่อมา เพื่อประโยชน์ของภิกษุสงฆ์ผู้เดินทางไกลและมีเหตุขัดข้องไม่สามารถเก็บไตรจีวรไว้กับตัวได้ตลอดเวลา พระผู้มีพระภาคจึงทรงให้กำหนดสมานสังวาสสีมา ที่สงฆ์สมมติไว้แล้วนั่นแหละให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรด้วย เรียกว่าติจีวรา-วิปปวาสสีมา (ดูในเล่มนี้ ๑๔๓/๒๒๑)

ทรงกำหนดคามสีมา อุทกุกเขปสีมา สีมาสังกระกัน สีมาทับกัน เป็นสีมาที่ใช้ไม่ได้

เมื่อยังไม่ได้สมมติ ยังไม่ได้กำหนดสมานสังวาสสีมา พระผู้มีพระภาคทรงให้ภิกษุกำหนดเอานิคม หมู่บ้าน หรือป่าที่ตนอาศัยอยู่นั่นแหละเป็นสมานสังวาสสีมา

นอกจากนี้ ทรงห้ามสมมติสีมาสังกระหรือคาบเกี่ยวกัน ทรงห้ามสมมติสีมา ทับกัน ผู้ใดฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ และเมื่อมีกรณีเช่นนี้ ให้ถือเอาสีมาที่สมมติไว้ก่อนเป็นสีมาที่ถูกต้อง (ดูในเล่มนี้ ๑๔๗-๑๔๘/๒๒๕-๒๒๖)

ปาติโมกขุทเทส : วิธียกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ๕ ประการ

คำว่า อุทเทส? แปลว่า การยกขึ้นแสดง การเรียนการสอน หรือหัวข้อ ในที่นี้หมายเอาหัวข้อหรือหมวดแห่งพระปาติโมกข์ที่จัดไว้สำหรับยกขึ้นแสดง พระผู้มีพระภาคทรงกำหนด ปาติโมกขุทเทส? คือ วิธียกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไว้ ๕ ประการ คือ

๑. นิทานุทเทส คือ วิธีการแสดงพระปาติโมกข์ โดยยกเฉพาะนิทาน (สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ, อชฺชุโปสโถ ปนฺนรโส ฯเปฯ อาวิกตา หิสฺส ผาสุ โหติ; กงฺขา.อ. ๒) ขึ้นแสดงจบแล้วละอุทเทสที่เหลือไว้ด้วยสุตบท (สิกขาบทที่ได้เคยฟังมา แล้ว) ดังนี้

อุทฺทิฏ?ำ โข อายสฺมนฺโต นิทานำ, สุตา โข ปนายสฺมนฺเตหิ จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา, เตรส สำฆาทิเสสา ธมฺมา, เทฺว อนิยตา ธมฺมา, ตึส นิสฺสคฺคิยา ธมฺมา, เทฺวนวุติ ปาจิตฺติยา ธมฺมา, จตฺตาโร ปาฏิเทสนียา ธมฺมา, เสขิยา ธมฺมา, สตฺต อธิกรณสมถา ธมฺมา, เอตฺตกนฺตสฺส ภควโต สุตฺตาคตำ สุตฺต ปริยาปนฺนำ อนฺวฑฺฒมาสำ อุทฺเทสำ อาคจฺฉติ, ตตฺถ สพฺเพเหว สมคฺเคหิ สมฺโมทมาเนหิ อวิวทมาเนหิ สิกฺขิตพฺพำ. (ดู วิ.อ. ๓/๑๕๐/๑๓๑, กงฺขา.อ. ๒, วิ.สงฺคห. ๒๓๖, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๑๕๐/๓๓๕)

๒. ปาราชิกุทเทส คือ วิธีการแสดงพระปาติโมกข์ โดยยกเฉพาะนิทาน และปาราชิกขึ้นแสดงจบแล้วละอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบทดังนี้

อุทฺทิฏ?ำ โข อายสฺมนฺโต นิทานำ, อุทฺทิฏ?า จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา, สุตา โข ปนายสฺมนฺเตหิ เตรส สำฆาทิเสสา ธมฺมา,...สมฺโมทมาเนหิ อวิวทมาเนหิ สิกฺขิตพฺพำ.

๓. สังฆาทิเสสุทเทส คือ วิธีการแสดงพระปาติโมกข์ โดยยกเฉพาะนิทาน ปาราชิก และสังฆาทิเสสขึ้นแสดงจบแล้วละอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบทดังนี้

อุทฺทิฏ?ำ โข อายสฺมนฺโต นิทานำ, อุทฺทิฏ?า จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา, อุทฺทิฏ?า เตรส สำฆาทิเสสา ธมฺมา, สุตา โข ปนายสฺมนฺเตหิ เทฺว อนิยตา ธมฺมา,...สมฺโมทมาเนหิ อวิวทมาเนหิ สิกฺขิตพฺพำ.

๔. อนิยตุทเทส คือ วิธีการแสดงพระปาติโมกข์ โดยยกเฉพาะนิทาน ปาราชิก สังฆาทิเสส และอนิยตขึ้นแสดงจบแล้ว ละอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบทดังนี้

อุทฺทิฏ?ำ โข อายสฺมนฺโต นิทานำ, อุทฺทิฏ?า จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา, อุทฺทิฏ?า เตรส สำฆาทิเสสา ธมฺมา, อุทฺทิฏ?า เทฺว อนิยตา ธมฺมา, สุตา โข ปนายสฺมนฺเตหิ ตึส นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ธมฺมา, ...สมฺโมทมาเนหิ อวิวทมาเนหิ สิกฺขิตพฺพำ.

๔ ข้อนี้เรียกว่าการสวดพระปาติโมกข์โดยย่อ

๕. วิตถารุทเทส คือ การยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยพิสดารตั้งแต่ต้นจนจบ

อันตราย ๑๐ อย่าง ที่เป็นเหตุแห่งการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ

ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อได้ จึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อทุกครั้ง พระผู้มีพระภาค ทรงทราบเรื่องนั้น จึงรับสั่งห้ามไม่ให้ทำ และทรงอนุญาตให้ยกขึ้นแสดงโดยย่อได้เฉพาะในเมื่อมีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๑๐ อย่าง คือ

๑. พระราชาเสด็จมา ๒. โจรมาปล้น

๓. ไฟไหม้ ๔. น้ำหลากมา ๕. คนมามาก ๖. ผีเข้าสิงภิกษุ

๗. สัตว์ร้ายเข้ามา ๘. งูเลื้อยเข้ามา

๙. ภิกษุจะถึงแก่ชีวิต ๑๐. มีอันตรายแก่พรหมจรรย์เช่นมีคนจะจับพระสึก

(ดูในเล่มนี้ ๑๕๐/๒๓๐)

เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้นอย่างนี้ จะยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อวิธีใดวิธีหนึ่ง ก็ได้ในบรรดาอุทเทสทั้ง ๔ คือ นิทานุทเทส ปาราชิกุทเทส สังฆาทิเสสุทเทส และ อนิยตุทเทสตามสมควรแก่กรณี แต่มีเงื่อนไขว่าภิกษุสงฆ์ต้องทำอุโบสถ ยกพระปาติ-โมกข์ขึ้นแสดงชนิดที่พร้อมเพรียงกันโดยชอบธรรมเท่านั้น (ดูในเล่มนี้ ๑๔๙/๒๒๗)

บุพพกรณ์ และบุพพกิจ

บุพพกรณ์ คือการเตรียมการก่อนที่จะมีการประชุมสงฆ์

บุพพกิจคือการปฏิบัติก่อนที่จะทำการสวดพระปาติโมกข์

เมื่อถึงวันอุโบสถ สิ่งที่จะต้องจัดเตรียมก่อน เรียกว่า บุพพกรณ์ มี ๔ อย่าง คือ

๑. กวาดโรงอุโบสถ

๒. ถ้าประสงค์จะยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงในเวลากลางคืน ต้องจุดประทีปไว้

๓. ปูอาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ที่จะมาร่วมประชุม

๔. จัดน้ำฉันน้ำใช้ไว้

ครั้นสงฆ์ประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว กิจที่ต้องทำก่อนในอันดับต่อไป เรียกว่า บุพพกิจ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ในกรณีที่ขอบเขตของสมานสังวาสสีมาครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของอาวาส นั้น ต้องนำฉันทะของภิกษุที่อยู่ในอาวาสนั้นซึ่งไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้มาแจ้งแก่สงฆ์ แต่ถ้ามีสีมาครอบคลุมเฉพาะโรงอุโบสถ ไม่ต้องนำฉันทะมาแจ้ง

๒. ในกรณีที่ขอบเขตของสมานสังวาสสีมาครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของอาวาส นั้น ต้องนำปาริสุทธิของภิกษุที่อยู่ในอาวาสนั้นซึ่งไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้มาแจ้ง แก่สงฆ์ แต่ถ้ามีสีมาครอบคลุมเฉพาะโรงอุโบสถ ไม่ต้องนำปาริสุทธิมาแจ้ง

๓. บอกฤดู ซึ่งเป็นการบอกให้สงฆ์ทราบว่า ได้ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปแล้วกี่ครั้งและที่ยังไม่ได้ยกขึ้นแสดงอีกครั้ง

๔. บอกจำนวนภิกษุที่เข้าร่วมประชุม

๕. แจ้งการให้โอวาทแก่ภิกษุณี ในครั้งพุทธกาล การเข้าไปฟังโอวาทจากภิกษุสงฆ์นี้ ถือเป็นระเบียบที่ภิกษุณีทั้งหลายต้องปฏิบัติทุกครึ่งเดือน (ดูในเล่มนี้ ๑๕๙/๒๔๑-๒๔๒, วิ.ภิกขุนี. (ไทย) ๓/๑๐๕๔-๑๐๖๑/๒๘๓-๒๘๖, วิ.อ. ๓/๑๖๘/๑๓๙, กงฺขา.อ. ๑๑๘-๑๒๒)

ทรงอนุญาตให้ภิกษุไข้มอบปาริสุทธิ และฉันทะ

ก่อนที่จะทำอุโบสถ ถ้ามีภิกษุไข้อยู่ในอาวาสนั้น และเธอไม่สามารถมาร่วม ประชุมได้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้เธอมอบปาริสุทธิให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเพื่อนำไปแจ้งในที่ประชุมสงฆ์

ในกรณีที่จะทำสังฆกรรม ถ้ามีภิกษุไข้อยู่ในอาวาสนั้น และเธอไม่สามารถมาร่วมประชุมได้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้เธอมอบฉันทะให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เพื่อนำไปแจ้งในที่ประชุมสงฆ์

ทรงห้ามมิให้ภิกษุที่มีอาบัติติดตัวร่วมทำอุโบสถ และทรงห้ามแสดงสภาคาบัติ

พระผู้มีพระภาคทรงวางกฎเกณฑ์เอาไว้ว่า ภิกษุผู้มีอาบัติติดตัว ไม่พึงทำอุโบสถ และภิกษุที่ต้องอาบัติในวันอุโบสถต้องแสดงอาบัติต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง?

นอกจากนี้ ยังทรงห้ามแสดงสภาคาบัติ รูปใดขืนแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ

คำว่า สภาคาบัติ? แปลว่า อาบัติที่มีสาเหตุเหมือนกัน เช่น ภิกษุ ๒ รูป ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันโภชนาหารในเวลาวิกาลเหมือนกัน อาบัติเช่นนี้ เรียกว่า สภาคาบัติ (วิ.อ. ๓/๑๖๙/๑๔๐)

การแบ่งพวกทำอุโบสถโดยไม่ต้องอาบัติ

ในอาวาสหนึ่ง ในวันอุโบสถ มีภิกษุที่อยู่ในอาวาสหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๔ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันไม่รู้ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มา? จึงทำอุโบสถไปก่อน ขณะที่กำลังยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ภิกษุพวก อื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ใหม่ แต่พวกที่ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปก่อนไม่ต้องอาบัติ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงใหม่ พวกที่ทำอุโบสถไปก่อนไม่ต้องอาบัติ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงฟังอุทเทส ที่เหลือ

ส่วนในกรณีที่ภิกษุผู้มาก่อนยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจบแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาทีหลัง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ใหม่ แต่พวกที่ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปก่อนไม่ต้องอาบัติ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงใหม่ พวกที่ทำอุโบสถไปก่อนไม่ต้องอาบัติ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงบอกปาริสุทธิในสำนักของพวกภิกษุที่ทำอุโบสถไปก่อน

การแบ่งพวกทำอุโบสถ ต้องอาบัติ

ก. การแบ่งพวกทำอุโบสถทั้งที่รู้ ต้องอาบัติทุกกฏ

ในอาวาสหนึ่ง ในวันอุโบสถ มีภิกษุอยู่ประจำหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๔ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มา? แต่ทำอุโบสถไปก่อน ขณะที่กำลังยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ภิกษุพวกอื่น มาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ใหม่ แต่พวกที่ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงใหม่ พวกที่ทำอุโบสถไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงฟังอุทเทสที่เหลือ

ส่วนในกรณีที่ภิกษุผู้มาก่อนยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจบแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ใหม่ แต่พวกที่ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงใหม่ พวกที่ทำอุโบสถไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงบอก ปาริสุทธิในสำนักของพวกภิกษุที่ทำอุโบสถไปก่อน

ข. การแบ่งพวกทำอุโบสถโดยไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ในอาวาสหนึ่ง ในวันอุโบสถ มีภิกษุอยู่ประจำหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๔ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ ได้มา? แต่ไม่แน่ใจว่า ควรทำอุโบสถหรือไม่? ยังขืนทำอุโบสถไปก่อน ขณะที่กำลังยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง หรือยกขึ้นแสดงจบแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติ เหมือนกับกรณีที่ ๑

ค. การแบ่งพวกทำอุโบสถด้วยความกังวลใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ในอาวาสหนึ่ง ในวันอุโบสถ มีภิกษุอยู่ประจำหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๔ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยัง ไม่ได้มา? พวกเธอคิดว่า ควรทำอุโบสถแท้ ไม่ใช่ไม่ควร? ทำอุโบสถไปก่อนทั้งที่มีความกังวลใจ ขณะที่กำลังยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง หรือยกขึ้นแสดงจบแล้ว ภิกษุ พวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติเหมือนกับกรณีที่ ๑

ง. การแบ่งพวกทำอุโบสถมุ่งความแตกร้าว ต้องอาบัติถุลลัจจัย

ในอาวาสหนึ่ง ในวันอุโบสถ มีภิกษุอยู่ประจำหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๔ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยัง ไม่ได้มา? มุ่งความแตกร้าวว่า ขอภิกษุเหล่านั้นจงเสื่อมสูญ จงพินาศ ภิกษุเหล่านั้น จะมีประโยชน์อะไร? แล้วทำอุโบสถไปก่อน ขณะที่กำลังยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ใหม่ แต่พวกที่ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปก่อนต้องอาบัติถุลลัจจัย

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงใหม่ พวกที่ทำอุโบสถไปก่อนต้องอาบัติถุลลัจจัย ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงฟังอุทเทสที่เหลือ

ส่วนในกรณีที่ภิกษุผู้มาก่อนยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจบแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ใหม่ แต่พวกที่ทำอุโบสถ ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงไปก่อนต้องอาบัติถุลลัจจัย

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงใหม่ พวกที่ทำอุโบสถไปก่อนต้องอาบัติถุลลัจจัย ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงบอกปาริสุทธิในสำนักของพวกภิกษุที่ทำอุโบสถไปก่อน

คำว่า สีโมกกันติกเปยยาล (ในเล่มนี้ ๑๗๗/๒๗๙) หมายถึงการละข้อความ เรื่องที่ภิกษุอื่น ๆ เข้ามาภายในสีมา คือ ท่านแสดงพระบาลีเรื่องการที่ภิกษุพวกอื่น เข้าสู่สีมาเป็นเปยยาล โดยละข้อความไว้ ซึ่งถ้ารวมข้อความที่ละกับที่แสดงไว้จะมี ๗๐๐ ติกะ โดยการนำจำนวนตัวเลขในเปยยาลไปคูณจำนวนตัวเลขในข้อความเต็มที่ท่านแสดงไว้ข้างต้น (๕ x ๕ = ๒๕ คือ ปญฺจวีสติติก ๒๕ x ๗ = ๑๗๕ คือ เอกสตปญฺจสตฺตติติกนย ๑๗๕ x ๔ = ๗๐๐ ติกะ)

ในสีโมกกันติกเปยยาล กล่าวถึงในอาวาสแห่งหนึ่งมีภิกษุหลายรูป ในวันอุโบสถ ได้ประชุมกันทำอุโบสถ แบ่งขั้นตอนเหตุการณ์เป็น ๗ ดังนี้

๑. ประชุมกัน ๔ รูปบ้าง เกินกว่าบ้าง

๒. ไม่รู้ว่า มีภิกษุพวกอื่นกำลังเข้ามาภายในสีมา

๓. ไม่รู้ว่า มีภิกษุพวกอื่นเข้ามาภายในสีมาแล้ว

๔. ไม่เห็นภิกษุพวกอื่นกำลังเข้ามาภายในสีมา

๕. ไม่เห็นภิกษุพวกอื่นเข้ามาภายในสีมาแล้ว

๖. ไม่ได้ยินว่า มีภิกษุพวกอื่นกำลังเข้ามาภายในสีมา

๗. ไม่ได้ยินว่า มีภิกษุพวกอื่นเข้ามาภายในสีมาแล้ว

โดยท่านละข้อความตามนัยที่กล่าวไว้ข้างต้น ๕ หมวด หมวดละ ๑๕ กรณี ด้วยกัน คือ

๑. อนาปัตติปัณณรสกะ การทำอุโบสถโดยไม่ต้องอาบัติ ๑๕ กรณี

๒. วัคคาวัคคสัญญิปัณณรสกะ แบ่งพวกรู้ว่าแบ่งพวกทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

๓. เวมติกปัณณรสกะ ไม่แน่ใจทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

๔. กุกกุจจปกตปัณณรสกะ กังวลใจทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

๕. เภทปุเรกขารปัณณรสกะ มุ่งทำความแตกร้าวทำอุโบสถ ๑๕ กรณี

และใน ๕ หมวด แต่ละหมวดแบ่งขั้นตอนการสวดปาติโมกข์ออกเป็น ๕ กรณี คือ

๑. อุทฺทิสฺสมาเน ปาติโมกฺเข เมื่อกำลังยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง

๒. อุทฺทิฏ?มตฺเต ปาติโมกฺเข พอยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจบแล้ว

๓. อุทฺทิฏ?มตฺเต ปาติโมกฺเข อวุฏ?ิตาย ปริสาย พอยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจบแล้ว บริษัทยังไม่ลุกขึ้น

๔. อุทฺทิฏ?มตฺเต ปาติโมกฺเข เอกจฺจาย ปริสาย พอยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงจบแล้ว บริษัทลุกขึ้นเป็นบางส่วน

๕. อุทฺทิฏฺ?มตฺเต ปาติโมกฺเข สพฺพาย ปริสาย พอยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง จบแล้ว บริษัทลุกขึ้นทั้งหมด

ในขณะที่ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงนั้น แบ่งจำนวนภิกษุพวกอื่นที่เข้ามาภายใน สีมาเป็น ๓ ติกะ คือ

๑. พหุตรา พวกภิกษุที่เข้ามาภายในสีมามีจำนวนมากกว่า

๒. สมสมา พวกภิกษุที่เข้ามาภายในสีมามีจำนวนเท่ากัน

๓. โถกตรา พวกภิกษุที่เข้ามาภายในสีมามีจำนวนน้อยกว่า

เมื่อนำ ๕ หมวด มีอนาปัตติปัณณรสกะเป็นต้น ซึ่งมีหมวดละ ๑๕ กรณีมาคูณขั้นตอนการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง ๕ กรณี มีเมื่อทำการยกพระปาติโมกข์ ขึ้นแสดงอยู่เป็นต้น ก็มีจำนวน ๒๕ ซึ่งใน ๒๕ นั้น มีข้อละติกะ (๓ หมวด) คือ (๑) พหุตรา จำนวนมากกว่า (๒) สมสมา จำนวนเท่ากัน (๓) โถกตรา จำนวน น้อยกว่า จึงเรียกว่า ปัญจวีสติติกะ ๒๕ ติกะ (ดูในเล่มนี้ ๑๗๖ / ๒๗๔-๒๗๘ และ วิ.ม. ๔/๑๗๖/๑๙๓)

เมื่อนำจำนวนตัวเลข ๗ จากขั้นตอนมีภิกษุประชุมกันเป็นต้น ไปคูณจำนวน ๒๕ ก็จะได้ เอกสตปญฺจสตฺตติติกนย นัย ๑๗๕ (ดูในเล่มนี้ ๑๗๗/ ๒๗๙ และ วิ.ม. ๔/๑๗๗/๑๙๔) แล้วนำภิกษุที่เกี่ยวข้องกันในสีโมกกันติกเปยยาล ๔ กลุ่มไปคูณ คือ

๑. อาวาสิเกน อาวาสิกา ภิกษุที่อยู่ในอาวาสกับภิกษุที่อยู่ในอาวาส

๒. อาวาสิเกน อาคนฺตุกา ภิกษุอาคันตุกะกับภิกษุที่อยู่ในอาวาส

๓. อาคนฺตุเกน อาวาสิกา ภิกษุที่อยู่ในอาวาสกับภิกษุอาคันตุกะ

๔. อาคนฺตุเกน อาคนฺตุกา ภิกษุอาคันตุกะกับภิกษุอาคันตุกะ

แล้วก็จะได้จำนวน ๗๐๐ ติกะ

๓. วัสสูปนายิกขันธกะ ตอนว่าด้วยวันเข้าพรรษา มี ๑๓ หัวข้อ

วัสสูปนายิกะ? ในคำว่า วัสสูปนายิกขันธกะ? นี้ แปลว่า วันเป็นที่น้อม เข้าไป ใกล้ฤดูฝน หมายถึง วันเข้าพรรษา เป็นชื่อเรียกประเพณีการอยู่ประจำวัดโดยไม่ไปค้างคืนที่ไหนเป็นเวลา ๓ เดือน

เนื้อหาแห่งวัสสูปนายิกขันธกะ จำนวน ๑๓ หัวข้อ นับจำนวนต่อจากอุโปสถขันธกะ คือ

๑๐๗. วัสสูปนายิกานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตการเข้าจำพรรษา

๑๐๘. วัสสานจาริกาปฏิกเขปาทิ ว่าด้วยทรงห้ามเที่ยวจาริกระหว่างพรรษา เป็นต้น

๑๐๙. สัตตาหกรณียานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสัตตาหกรณียะ เมื่อ เขาสร้างวิหารถวายเป็นต้น

๑๑๐. ปัญจอัปปหิตานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสัตตาหกรณียะ เมื่อสหธรรมิกทั้ง ๕ จะไม่ส่งทูตมา

๑๑๑. สัตตอัปปหิตานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสัตตาหกรณียะ เมื่อบุคคล ๗ จำพวกจะไม่ส่งทูตมา

๑๑๒. ปหิตานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสัตตาหกรณียเมื่อพี่ชายน้องชายเป็นต้นส่งทูตมา

๑๑๓. อันตรายอนาปัตติ- วัสสเฉทวาร ว่าด้วยการขาดพรรษาโดยไม่ต้องอาบัติในเมื่อมีอันตราย

๑๑๔. สังฆเภทอนาปัตติ- วัสสเฉทวาร ว่าด้วยการขาดพรรษาโดยไม่ต้องอาบัติในเมื่อมีผู้พยายามทำลายสงฆ์

๑๑๕. วชาทิวัสสูปคมนะ ว่าด้วยการเข้าจำพรรษาในคอกโคเป็นต้น

๑๑๖. วัสสานุปคันตัพพัฏฐาน ว่าด้วยสถานที่ไม่ควรเข้าจำพรรษา

๑๑๗. อธัมมิกกติกา ว่าด้วยการตั้งกติกาไม่ชอบธรรม

๑๑๘. ปฏิสสวทุกกฏาปัตติ ว่าด้วยการต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำ

๑๑๙. รวมเรื่องที่มีในวัสสูปนายิกาขันธกะ

หัวข้อต่าง ๆ เหล่านี้ ตั้งชื่อตามประเด็นสำคัญที่ปรากฏอยู่ในตอนนั้น ๆ โดย มุ่งถึงสถานที่บ้าง มุ่งถึงบทบาทของบุคคลและกิจกรรมบ้างที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนั้น ๆ

สรุปประเด็นสำคัญในวัสสูปนายิกขันธกะ

กำเนิดแห่งการอยู่จำพรรษา

การอยู่จำพรรษาในฤดูฝนนั้น เป็นประเพณีที่พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์(นักบวช ในลัทธิอื่น) ถือปฏิบัติเป็นประจำอยู่แล้ว จึงเป็นภาพเหตุการณ์ที่คนอินเดียในสมัยโบราณ คุ้นเคยเป็นอย่างดี

ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ภิกษุ ทั้งหลายมิได้อยู่ประจำที่ เที่ยวจาริกไปทุกฤดูกาล เพราะในตอนต้นพุทธกาลยังมิได้ ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา ภิกษุบางพวกเดินเหยียบย่ำทำให้หญ้าและพืช เขียวสดเสียหาย นอกจากนั้นยังเหยียบย่ำสัตว์เล็ก ๆ ตายไปเป็นจำนวนมาก คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนา พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรง อนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาเป็นเวลา ๓ เดือนในฤดูฝน

ประเภทแห่งการอยู่จำพรรษา

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการอยู่จำพรรษาไว้ ๒ ช่วง คือ

๑. จำพรรษาต้น เรียกว่า ปุริมิกาวัสสูปนายิกา เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ รวมเวลา ๓ เดือน

๒. จำพรรษาหลัง เรียกว่า ปัจฉิมิกาวัสสูปนายิกา เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ รวมเวลา ๓ เดือน

สัตตาหกรณียะ

คำว่า สัตตาหกรณียะ? แปลว่า ธุระที่พึงทำให้เสร็จภายใน ๗ วัน หมายถึง ธุระเป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดไปค้างแรมที่อื่นได้ในระหว่างพรรษาเป็นเวลาไม่เกิน ๗ วัน (วิ.อ. ๓/๑๘๗/๑๔๖)

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตกรุงสาวัตถี เมื่อภิกษุทั้งหลายกำลังอยู่จำพรรษาในฤดูฝนนั้น อุบาสกชื่ออุเทนได้สร้างวิหารถวายสงฆ์ในแคว้นโกศล นิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้ไปรับถวายวิหารนั้น แต่พวกภิกษุไม่สามารถไปฉลองศรัทธาได้เพราะยำเกรงต่อพุทธบัญญัติที่ห้ามไม่ให้ภิกษุสงฆ์เที่ยวจาริกไปค้างคืนที่อื่นในระหว่างพรรษา

อุบาสกอุเทนนั้นจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้นจึงรับสั่งว่า เมื่อบุคคล ๗ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก และอุบาสิกานิมนต์ไปที่ใดที่หนึ่ง ภิกษุสามารถไปได้ ด้วยสัตตาหกรณียะ แต่ต้องกลับภายใน ๗ วัน?

คำว่า ต้องกลับภายใน ๗ วัน? คือ ต้องกลับมารับอรุณที่ ๗ ในวัด ที่ตนอยู่จำพรรษา จะไปพักแรมครบ ๗ วันแล้วกลับมารับอรุณที่ ๘ ไม่ได้ (วิ.อ. ๓/๑๘๗/๑๔๖)

ธุระที่เป็นเหตุให้ออกจากวัดไปในระหว่างพรรษาและค้างคืนอยู่ได้ ๗ วันนั้น สรุปได้ดังนี้

๑. ไปเพื่อพยาบาลเพื่อนสหธรรมิก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร หรือสามเณรี หรือเพื่อพยาบาลมารดาบิดาผู้เป็นไข้

๒. ไปเพื่อยับยั้งเพื่อนสหธรรมิก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร หรือสามเณรีผู้กระสันจะสึก

๓. ไปเพื่อกิจของสงฆ์ เช่น ไปหาอุปกรณ์มาซ่อมวิหารที่ชำรุดในขณะนั้น

๔. ไปเพื่อฉลองศรัทธาของทายกซึ่งส่งทูตมานิมนต์ไปร่วมงานบำเพ็ญบุญหรือ นิมนต์ไปเพื่อร่วมงานสำคัญอื่น ๆ

การขาดพรรษาโดยไม่ต้องอาบัติ

โดยปกติ ภิกษุเข้าอยู่จำพรรษาในอาวาสใดอาวาสหนึ่งแล้วไม่อยู่จำให้ตลอด ๓ เดือนพรรษาต้นหรือ ๓ เดือนพรรษาหลัง หลีกไปในระหว่างพรรษา ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะขาดพรรษา (ดูในเล่มนี้ ๑๘๕/๒๙๒-๒๙๓) ยกเว้นในกรณีสัตตาหกรณียะ แต่สำหรับภิกษุผู้ประสบกับเหตุการณ์ต่อไปนี้ แม้จะเป็นระหว่างพรรษาก็สามารถหลีกไป ที่อื่นได้โดยไม่ต้องอาบัติแต่ขาดพรรษา คือ

๑. ภิกษุถูกสัตว์ร้ายรบกวน เบียดเบียน หรือไล่ตะครุบ

๒. ภิกษุถูกงูรบกวน เบียดเบียน หรือขบกัด

๓. ภิกษุถูกโจรเบียดเบียน ปล้น หรือทุบตี

๔. ภิกษุถูกปีศาจรบกวน เข้าสิง หรือฆ่า

๕. บ้านของชาวบ้านที่ให้ความอุปถัมภ์ถูกไฟไหม้ พวกเขาไม่สามารถให้ความ อุปถัมภ์ต่อไปได้ ภิกษุจึงหลีกไปในที่อื่น

๖. ภิกษุผู้ที่เสนาสนะถูกไฟไหม้

๗. บ้านของชาวบ้านที่ให้ความอุปถัมภ์ถูกน้ำท่วม พวกเขาไม่สามารถให้ความ อุปถัมภ์ต่อไปได้ ภิกษุจึงหลีกไปในที่อื่น

๘. ภิกษุผู้ที่เสนาสนะถูกน้ำท่วม

นอกจากนี้ ยังมีกรณีที่เมื่อมีผู้พยายามจะทำลายสงฆ์ ภิกษุบางรูปคิดจะทำ ให้เหตุการณ์ดีขึ้น จึงตัดสินใจทำการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป แม้จะต้องหลีกไปที่อื่น ในระหว่างพรรษา เธอก็ไม่ต้องอาบัติแต่ขาดพรรษา (ดูในเล่มนี้ ๒๐๒/๓๑๖-๓๑๗)

สถานที่ควรและไม่ควรอยู่จำพรรษา

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาในวิหารที่มีเสนาสนะสมบูรณ์ทั่วไป ในค่ายพักเลี้ยงโคหรือที่นิยมเรียกว่า คอกโค? หรือ หมู่โคต่าง? ใน หมู่กองเกวียนและในเรือ

พระผู้มีพระภาคทรงห้ามอยู่จำพรรษาในที่แจ้ง ในที่ไม่มีเสนาสนะพอจะพักอาศัยในกระท่อม ผี ในร่มและในตุ่มน้ำ

รับคำที่จะอยู่จำพรรษาแล้วไม่ทำตามที่รับคำ ต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำ(ปฏิสสวทุกกฏ)

ภิกษุรับคำที่จะอยู่จำพรรษาต้นหรือพรรษาหลังแล้วไม่ปฏิบัติตาม หรือปฏิบัติ ไม่ถูกหลักการ ต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำ เช่น กรณีที่ภิกษุรับคำที่จะอยู่จำพรรษา ต้นในอาวาสหนึ่ง แล้วมีกิจที่จะต้องเดินทางไปยังอาวาสหนึ่ง เห็นอาวาส ๒ แห่ง มีจีวรมากในระหว่างทาง จึงอยู่จำพรรษาในอาวาส ๒ แห่งโดยหวังที่จะได้จีวรมาก ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏเพราะรับคำ (ดูรายละเอียดในเล่มนี้ ๒๐๗-๒๐๘/๓๒๔-๓๒๙)

๔. ปวารณาขันธกะ ตอนว่าด้วยปวารณามี ๒๗ หัวข้อ

ปวารณา? แปลว่า ห้าม, ปรารถนา, อนุญาต หรือการเสนอความประสงค์ (ปปุพฺโพ วร อาวรณิจฺฉาสุ, ยุ, อิตฺถิยํ อา, ปวารณา. [อชฺเฌสนา สกฺการปุพฺพิกา อายาจนา] ปวารณนฺติ นิเสธนํ วา กามฺยทานํ วาติ ดู นีติธาตุ ๔๔๗ ; อภิธาน. สูจิ ๑๐๐๕)

คำว่า ปวารณา? ในสิกขาบทที่ ๗-๘-๙ แห่งจีวรวรรค หมายถึง ทายกยอมให้ขอ หรือเปิดโอกาสให้ขอ เช่นคำกล่าวว่า ถ้าพระคุณเจ้าต้องการสิ่งใด อันสมควรแก่สมณะแล้ว นิมนต์พระคุณเจ้าขอสิ่งนั้น ๆ ได้? คำกล่าวอย่างนี้เรียกว่า คำปวารณา?

คำว่า ปวารณา? ในสิกขาบทที่ ๕-๖ แห่งโภชนวรรค หมายถึง ภิกษุออกปากบอกห้ามหรือปฏิเสธภัตตาหาร

คำว่า ปวารณา? ในปวารณาขันธกะนี้ หมายถึงภิกษุเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือน เป็นชื่อเรียกสังฆกรรมที่ภิกษุสงฆ์ทำในวันสุดท้ายแห่งการอยู่จำพรรษา คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ สำหรับผู้จำพรรษาต้น หรือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ สำหรับผู้จำพรรษาหลัง พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ปวารณา แบบพร้อมเพรียงกันโดยชอบธรรม (ดูในเล่มนี้ ๒๑๒/๓๓๘)

เนื้อหาแห่งปวารณาขันธกะ จำนวน ๒๗ หัวข้อ นับจำนวนต่อจากวัสสูปนายิกขันธกะ คือ

๑๒๐. อผาสุวิหาร ว่าด้วยการอยู่จำพรรษาไม่ผาสุก

๑๒๑. ปวารณาเภท ว่าด้วยประเภทแห่งวันปวารณา

๑๒๒. ปวารณาทานานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตให้ภิกษุเป็นไข้มอบปวารณา

๑๒๓. ญาตกาทิคหณกถา ว่าด้วยหมู่ญาติเป็นต้นจับภิกษุ

๑๒๔. สังฆปวารณาทิปเภท ว่าด้วยประเภทปวารณามีปวารณา เป็นการสงฆ์เป็นต้น

๑๒๕. อนาปัตติปฏิกัมมวิธิ ว่าด้วยวิธีแก้ไขอาบัติ

๑๒๖. อาปัตติอาวิกรณวิธิ ว่าด้วยวิธีเปิดเผยอาบัติ

๑๒๗. สภาคาปัตติปฏิกัมมวิธิ ว่าด้วยวิธีแก้ไขสภาคาบัติ

๑๒๘. อนาปัตติปัณณรสกะ ว่าด้วยการปวารณาโดยไม่ต้องอาบัติ ๑๕ กรณี

๑๒๙. วัคคาวัคคสัญญิปัณณรสกะ ว่าด้วยแบ่งพวกกันอยู่ สำคัญว่าพร้อมเพรียงกัน ๑๕ กรณี

๑๓๐. เวมติปัณณรสกะ ว่าด้วยภิกษุไม่แน่ใจปวารณา ๑๕ กรณี

๑๓๑. กุกกุจจปกตปัณณรสกะ ว่าด้วยภิกษุกังวลใจทำปวารณา ๑๕ กรณี

๑๓๒. เภทปุเรกขารปัณณรสกะ ว่าด้วยมุ่งทำความแตกร้าวทำปวารณา ๑๕ กรณี

๑๓๓. สีโมกกันติกเปยยาล ว่าด้วยการละข้อความเกี่ยวกับภิกษุเข้าสู่สีมา

๑๓๔. ทิวสนานัตตะ ว่าด้วยการนับวันปวารณาต่างกัน

๑๓๕. ลิงคาทิทัสสนะ ว่าด้วยการเห็นลักษณะเป็นต้น

๑๓๖. นานาสังวาสกาทิปวารณา ว่าด้วยภิกษุผู้เป็นนานาสังวาสเป็นต้นปวารณา

๑๓๗. นคันตัพพวาร ว่าด้วยสถานที่ไม่ควรไปในวันปวารณา

๑๓๘. คันตัพพวาร ว่าด้วยสถานที่ควรไปในวันปวารณา

๑๓๙. วัชชนียปุคคลสันทัสสนา ว่าด้วยแสดงบุคคลควรเว้นในปวารณากรรม

๑๔๐. เทฺววาจิกาทิปวารณา ว่าด้วยสงฆ์ปวารณา ๒ หนเป็นต้น

๑๔๑. ปวารณาฐปน ว่าด้วยการงดปวารณา

๑๔๒. ถุลลัจจยวัตถุกาทิ ว่าด้วยการต้องอาบัติถุลลัจจัยเป็นต้น

๑๔๓. วัตถุฐปนาทิ ว่าด้วยการงดวัตถุเป็นต้น

๑๔๔. ภัณฑนการกวัตถุ ว่าด้วยการก่อความบาดหมาง

๑๔๕. ปวารณาสังคหะ ว่าด้วยการสงเคราะห์กันด้วยปวารณา

๑๔๖. รวมเรื่องที่มีในปวารณาขันธกะ

หัวข้อต่าง ๆ เหล่านี้ ตั้งชื่อตามประเด็นสำคัญที่ปรากฏอยู่ในตอนนั้น ๆ โดย มุ่งถึงสถานที่บ้าง มุ่งถึงบทบาทของบุคคลและสังฆกรรมบ้างที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนั้น ๆ

สรุปประเด็นสำคัญในปวารณาขันธกะ

กำเนิดแห่งปวารณา

ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตกรุงสาวัตถี ภิกษุจำนวนหลายรูปอยู่จำพรรษาในอาวาสแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล ได้ตั้งกติกากันไว้ว่า ในระหว่างพรรษา ไม่พึงสนทนาปราศรัยกัน ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ตามที่เห็นสมควร อันจะทำให้มีความพร้อมเพรียงกัน ปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน อยู่ร่วมกันเป็นผาสุก

หลังจากออกพรรษาแล้ว ภิกษุพวกนั้นได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี กราบทูลวัตตปฏิบัติที่พวกตนได้ร่วมบำเพ็ญในระหว่างอยู่จำพรรษา ๓ เดือน ครั้นทรงทราบความนี้ พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิการกระทำอย่างนั้นว่า เป็นเหมือนการอยู่ร่วมกันอย่างปศุสัตว์? โดยปกติ พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับวัตตปฏิบัตินี้ที่ทรงเรียกว่า มูควัตร? เป็นธรรมเนียมที่พวกเดียรถีย์ถือปฏิบัติอยู่ หลังจากนั้น ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ผู้อยู่จำพรรษาแล้วปวารณาต่อกันด้วยฐานะ ๓ อย่าง คือ

๑. ด้วยได้เห็น ๒. ด้วยได้ยิน ๓. ด้วยนึกสงสัย

วิธีปวารณาแบบต่าง ๆ

๑. ปวารณาเป็นการสงฆ์ สัพพสังคาหิกาญัตติ และคำปวารณา

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไปปวารณาเป็นการสงฆ์ โดยเมื่อถึงวันปวารณา อาจจะเป็นวันปวารณา ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ให้ภิกษุเหล่านั้นประชุมร่วมกัน แสดง(ปลง)อาบัติต่อกันแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศ ให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ อชฺช ปวารณา. ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ สงฺโฆ ปวาเรยฺย.

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันปวารณา ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงปวารณา

ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า

สงฺฆํ อาวุโส ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มํ อายสฺมนฺโต อนุกมฺปํ อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านทั้งหลาย กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัย(ว่ากระผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าว ตักเตือนกระผม เมื่อกระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ต่อจากนั้น ภิกษุผู้นวกะพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า

สัฆัง ภนฺเต ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มัง อายสฺมนฺโต อนุกมฺปัง อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านผู้เจริญ กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึก สงสัย(ว่ากระผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผม เมื่อกระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุทุกรูปนั่งกระโหย่ง กล่าวคำปวารณาต่อกัน จะกล่าว ๑ ครั้ง ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้งก็ได้ ในขณะที่ยังกล่าวคำปวารณาไม่ เสร็จสิ้นทั้งหมดนั้น ทรงห้ามภิกษุนั่งราบลง ยกเว้นแต่ภิกษุกำลังน้อยหรือภิกษุชราภาพ ในกรณีที่ภิกษุบางรูปไม่สามารถเข้าร่วมปวารณาได้โดยเหตุสุดวิสัย เช่น เป็นไข้ ทรง อนุญาตให้ภิกษุนั้นกล่าวคำมอบปวารณาให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งว่า

ปวารณัง ทมฺมิ, ปวารณัง เม หร, มมตฺถาย ปวาเรหิ.

ผมขอมอบปวารณา โปรดนำปวารณาของผมไป ขอท่านจงปวารณาแทนผมด้วย

๒. ปวารณาเป็นการคณะ ญัตติ และคำปวารณา

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อยู่ด้วยกัน ๔ รูป ๓ รูป หรือ ๒ รูปปวารณาเป็นการคณะ โดยเมื่อถึงวันปวารณา ให้ประชุมร่วมกันแล้วกล่าวคำปวารณาต่อกัน

ในกรณีที่ภิกษุ ๔ รูปอยู่ด้วยกัน ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้ทราบทั่วกันด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

สุณนฺตุ เม อายสฺมนฺโต, อชฺช ปวารณา. ยทายสฺมนฺตานัง ปตฺตกลฺลัง, มยัง อญฺมญฺ ปวาเรยฺยาม.

ท่านทั้งหลาย จงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันปวารณา ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกัน แล้ว เราทั้งหลายพึงปวารณาต่อกัน

ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า

อหัง อาวุโส อายสฺมนฺเต ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา,

วทนฺตุ มัง อายสฺมนฺโต อนุกมฺปัง อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านทั้งหลาย ผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัย(ว่าผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนผม เมื่อผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ต่อจากนั้น ภิกษุผู้นวกะพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า

อหัง ภนฺเต อายสฺมนฺเต ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มัง อายสฺมนฺโต อนุกมฺปัง อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย กระผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัย(ว่ากระผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผม เมื่อกระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ในกรณีที่ภิกษุ ๓ รูปอยู่ด้วยกัน ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้ทราบทั่วกันด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

สุณนฺตุ เม อายสฺมนฺตา, อชฺช ปวารณา. ยทายสฺมนฺตานำ ปตฺตกลฺลำ, มยำ อญฺมญฺ ปวาเรยฺยาม.

ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันปวารณา ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว เราทั้งหลายพึงปวารณาต่อกัน

ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า

อหำ อาวุโส อายสฺมนฺเต ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มำ อายสฺมนฺตา อนุกมฺปำ อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านทั้งหลาย ผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัย(ว่าผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนผม เมื่อผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ต่อจากนั้น ภิกษุผู้นวกะพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า

อหำ ภนฺเต อายสฺมนฺเต ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มำ อายสฺมนฺโต อนุกมฺปำ อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย กระผมขอปวารณาต่อท่านทั้งหลาย ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัย (ว่ากระผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผม เมื่อกระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ในกรณีที่ภิกษุ ๒ รูปอยู่ด้วยกัน เมื่อถึงวันปวารณา พึงร่วมประชุมกัน ไม่ต้องตั้งญัตติ ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวคำปวารณาต่อภิกษุผู้นวกะอย่างนี้ว่า

อหำ อาวุโส อายสฺมนฺตำ ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มำ อายสฺมา อนุกมฺปำ อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่าน ผมขอปวารณาต่อท่าน ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัย (ว่าผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนผม เมื่อผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

ต่อจากนั้น ภิกษุผู้นวกะพึงห่มผ้าอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวคำปวารณาต่อภิกษุผู้เถระอย่างนี้ว่า

อหำ ภนฺเต อายสฺมนฺตำ ปวาเรมิ ทิฏฺเ?น วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มำ อายสฺมา อนุกมฺปำ อุปาทาย, ปสฺสนฺโต ปฏิกริสฺสามิ.

ทุติยมฺปิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ ฯเปฯ

ท่านผู้เจริญ กระผมขอปวารณาต่อท่าน ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วย นึกสงสัย(ว่ากระผมทำผิด)ก็ดี ขอท่านได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผม เมื่อ กระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ฯลฯ

๓. ปวารณาเป็นการบุคคล หรืออธิษฐานปวารณา

ในอาวาสหนึ่ง มีภิกษุอยู่เพียงรูปเดียว เมื่อถึงวันปวารณา เธอพึงจัดเตรียมพิธีปวารณา นั่งรอภิกษุอื่นที่อาจจะมาจากต่างถิ่นเพื่อปวารณาร่วมกับเธอ เมื่อรอจนแน่ใจว่าไม่มีภิกษุอื่นมาแล้ว พึงอธิษฐานใจว่า

อชฺช เม ปวารณา.

วันนี้ เป็นวันปวารณาของเรา

ภิกษุนั้นแม้จะอยู่รูปเดียว เมื่อถึงวันปวารณาจะไม่อธิษฐานใจไม่ได้ ถ้าไม่อธิษฐาน ใจอย่างนี้ต้องอาบัติทุกกฏ (ดูในเล่มนี้ ๒๑๖-๒๑๘/๓๔๒-๓๔๗)

วิธีการแก้ไขสภาคาบัติในวันปวารณา

คำว่า สภาคาบัติ? หมายถึงอาบัติที่ต้องเพราะล่วงละเมิดวัตถุเดียวกัน ในที่นี้ หมายเอาอาบัติเบา โดยเฉพาะอาบัติปาจิตตีย์ (นัย กงฺขา.อ. ๑๑๔-๑๑๕) เช่น ภิกษุ ๔ รูป ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะดื่มสุราและเมรัยเหมือนกัน ทั้ง ๔ รูปนี้จะ แสดงสภาคาบัติต่อกันและกันไม่ได้ ต้องแสดงต่อภิกษุอื่นที่บริสุทธิ์หรือไม่ได้ต้องสภาคาบัติ พระผู้มีพระภาคทรงวางแนวทางปฏิบัติเพื่อแก้ไขสภาคาบัติเมื่อถึงวันปวารณาไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนี้ ในอาวาสแห่งหนึ่ง ในวันปวารณานั้น สงฆ์ทั้งหมด ต้องสภาคาบัติ ภิกษุเหล่านั้นพึงส่งภิกษุรูปหนึ่งไปยังอาวาสใกล้เคียงพอจะกลับมาทันในวันนั้น ด้วยสั่งว่า ท่าน ท่านจงไปทำคืนอาบัตินั้นมาเถิด พวกเราจักทำคืนอาบัตินั้นในสำนักของท่าน? ถ้าได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าไม่ได้ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์ทั้งหมดนี้ต้องสภาคาบัติแล้ว เมื่อพบ ภิกษุรูปอื่นผู้บริสุทธิ์ไม่มีอาบัติ ก็จักทำคืนอาบัตินั้นในสำนักของภิกษุรูปนั้น ดังนี้แล้ว ปวารณา แต่ต้องไม่ทำอันตรายต่อปวารณา เพราะข้อที่ต้องสภาคาบัตินั้นเป็นปัจจัย

พระพุทธดำรัสตอนท้ายนี้ หมายถึงว่า ถ้ามีเหตุสุดวิสัยไม่สามารถหาภิกษุที่บริสุทธิ์ได้ ก็ประกาศให้สงฆ์ทราบแล้วทำปวารณา (ดูในเล่มนี้ ๒๒๑/๓๔๙-๓๕๐)

การแบ่งพวกปวารณาโดยไม่ต้องอาบัติ

ในอาวาสแห่งหนึ่ง ในวันปวารณา มีภิกษุอยู่ร่วมกันหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๕ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันไม่รู้ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มาอยู่? จึงทำปวารณาไปก่อน ขณะที่กำลังทำปวารณา หรือ ทำปวารณาเสร็จแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องทำปวารณากันใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนไม่ต้องอาบัติ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องทำปวารณาใหม่ พวกที่ปวารณาไปก่อนไม่ต้องอาบัติ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงทำปวารณาต่อไป

การแบ่งพวกปวารณา ต้องอาบัติ

ก. การแบ่งพวกปวารณาทั้งที่รู้ ต้องอาบัติทุกกฏ

ในอาวาสแห่งหนึ่ง ในวันปวารณา มีภิกษุอยู่ร่วมกันหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๕ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูป อื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มาอยู่? แต่ทำปวารณาไปก่อน ขณะที่กำลังทำปวารณา หรือทำปวารณาเสร็จแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องทำปวารณากันใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องทำปวารณาใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงทำปวารณาต่อไป

ข. การแบ่งพวกปวารณาโดยไม่แน่ใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ในอาวาสหนึ่ง ในวันปวารณา มีภิกษุอยู่ร่วมกันหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๕ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มาอยู่? แต่ไม่แน่ใจว่า ควรทำปวารณาหรือไม่? ยังขืนทำปวารณาไปก่อน ขณะที่กำลังทำปวารณา หรือทำปวารณาเสร็จแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติ ดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องทำปวารณาใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องทำปวารณาใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงทำปวารณาต่อไป

ค. การแบ่งพวกปวารณาด้วยความกังวลใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

ในอาวาสหนึ่ง ในวันปวารณา มีภิกษุอยู่ร่วมกันหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๕ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มาอยู่? พวกเธอคิดว่า ควรทำ

ปวารณาแท้ ไม่ใช่ไม่ควร? แต่ทำปวารณา ไปก่อนทั้งที่มีความกังวลใจ ขณะที่กำลังทำปวารณา หรือทำปวารณาเสร็จแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องทำปวารณากันใหม่ แต่ พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องทำปวารณาใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติทุกกฏ ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงทำปวารณาต่อไป

ง. การแบ่งพวกปวารณามุ่งความแตกร้าว ต้องอาบัติถุลลัจจัย

ในอาวาสหนึ่ง ในวันปวารณา มีภิกษุอยู่ร่วมกันหลายรูป แต่มาประชุมกันเพียง ๕ รูปบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง พวกภิกษุที่ประชุมกันรู้อยู่ว่า ยังมีภิกษุรูปอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มาอยู่? มุ่งความแตกร้าวว่า ขอภิกษุเหล่านั้นจงเสื่อมสูญ จงพินาศ ภิกษุ เหล่านั้นจะมีประโยชน์อะไร? แล้วทำปวารณาไปก่อน ขณะที่กำลังทำปวารณา หรือ ทำปวารณาเสร็จแล้ว ภิกษุพวกอื่นมาถึง มีวิธีปฏิบัติดังนี้

๑. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนมากกว่า ทั้งหมดต้องทำปวารณากันใหม่ แต่ พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติถุลลัจจัย

๒. ถ้าภิกษุที่มาทีหลังมีจำนวนเท่ากันหรือน้อยกว่า ไม่ต้องทำปวารณาใหม่ แต่พวกที่ปวารณาไปก่อนต้องอาบัติถุลลัจจัย ส่วนพวกที่มาทีหลังพึงทำปวารณาต่อไป

ทรงอนุญาตให้สงเคราะห์กันด้วยปวารณา

ภิกษุหลายรูปจำพรรษาอยู่ในแคว้นโกศล อยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ไม่ทะเลาะวิวาทกัน คิดว่า ถ้าทำปวารณากันในตอนนี้ หลังจากปวารณาแล้วก็จะแยก ย้ายกันไป ทำให้เหินห่างจากกัน คลาดจากความสุขที่เกิดจากการอยู่ร่วมกัน? เมื่อคิดดังนี้แล้วจึงนำความกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงอนุญาตให้สงเคราะห์กันด้วยปวารณา ๑ เดือน โดยประชุมกันแล้วประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่าจะร่วมกันทำปวารณาในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ส่วนใน วันขึ้น ๑๕ เดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันมหาปวารณานี้ ให้ร่วมกันทำอุโบสถ ยกปาติโมกข์ ขึ้นแสดงแทน (ดูในเล่มนี้ ๒๔๑/๓๙๐-๓๙๑)

กล่าวโดยสรุปว่า พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม ๔ นี้ มีเนื้อหาประกอบด้วย

๑. มหาขันธกะ	๖๗	หัวข้อ
๒. อุโปสถขันธกะ	๓๙	หัวข้อ
๓. วัสสูปนายิกขันธกะ	๑๓	หัวข้อ
๔. ปวารณาขันธกะ	๒๗	หัวข้อ
รวมทั้งสิ้น ๔ ขันธกะ	๑๔๖	หัวข้อ

ตามคาถาที่พระสังคีติกาจารย์กล่าวรวมเรื่องมี ๓๕๖ เรื่อง

ในคัมภีร์มหาวรรค ภาค ๑ นี้มีเรื่องที่เกิดขึ้น ในช่วงปฐมโพธิกาลอยู่เป็น ส่วนมาก เริ่มตั้งแต่การตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระผู้มีพระภาค การแสดงธรรมโปรดสัตวโลก การรับกุลบุตร

ผู้ศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ธรรมสำคัญคือปฏิจจสมุปบาท ถือเป็นพุทธปรัชญาที่สำคัญอันแสดงให้เห็นความเป็นเหตุ เป็นผลแห่งสรรพสิ่งในโลกนี้ อริยสัจ ๔ และมรรคมีองค์ ๘ ถือเป็นพุทธ-จริยศาสตร์ชั้นสูง

ดังนั้น หลักการต่าง ๆ ที่พระผู้มีพระภาคทรงวางไว้ รวมทั้งที่ปรากฏอยู่ในมหาวรรค เช่น วิธีการบรรพชาอุปสมบท ระเบียบในการยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง การอธิษฐาน อยู่จำพรรษาและการปวารณา ล้วนแต่มีความสำคัญซึ่งสืบทอดมา เป็นธรรมเนียมประเพณีของคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาท เช่นคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน.